

Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΕΝ ΤΗ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

I

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ Δ. Θ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Τὰ πάντα διὰ τὸν ἄνθρωπον», θὰ ἠδύνατό τις μεθ' ὑπερφηφαιείας, ἴσως, ἔναντι τῶν παρελθουσῶν γενεῶν νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι εἶναι ἡ προμετωπίς τοῦ συγχρόνου τεχνικῶς προσανατολισμένου πολιτισμοῦ. Καὶ θὰ ἠδύνατό τις, ἴσως, ἄνευ πολλῶν ἀντιρρήσεων, νὰ συμφωνήσῃ πρὸς τὸ σύνθημα τοῦτο τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, ἐὰν ἐδίδοτο πρότερον ἰκανοποιητικὴ ἀπάντησις εἰς τι θεμελιῶδες καὶ πρωταρχικὸν ἐρώτημα, ὅπερ ἀνέρχεται αὐτομάτως εἰς τὰ χεῖλη παντὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τὰς πρώτας ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ δικαίου, ἄλλωστε, θαυμασμοῦ, τὸν ὁποῖον γεννοῦν, πράγματι, τὰ καταπληκτικὰ σημερινὰ ἐπιτεύγματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. «Τίς ὁ ἄνθρωπος», διὰ τὸν ὁποῖον ἔλη ἡ φροντίς καὶ ὁ μόχθος καὶ αἱ ἀφειδεῖς εἰς χρόνον καὶ χρῆμα καὶ αἶμα ἀκόμη θυσίαι; Γνωρίζομεν τὴν διὰ μέσον τῶν αἰῶνων ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς προσωπικότητος, ἢ ἀρκοῦμεθα μόνον εἰς τὴν διατύπωσιν θεωριῶν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν του καὶ τὴν κοινωνικὴν του συμβίωσιν; Ἄλλὰ δύναται τις νὰ ὀμιλῆ περὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ὡς περὶ προσωπικότητος ἐν τῇ πρὸ Χριστοῦ ἀνθρωπότητι;

Ζῶμεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης διέρχεται ἐν τῶν κρισιμωτέρων σταδίων τῆς ἱστορίας της, ἐνθα δηλαδὴ ἐπικρατεῖ ὁ ἀγὼν πρὸς ἐπιβίωσίν της. Οὐχὶ ἀδικαιολογητῶς, μάλιστα, δύναται τις νὰ παρομοιάσῃ τὴν ἐν τῷ παρόντι πορείαν τῆς προσωπικότητος πρὸς τὸν πλοῦν τῶν θρυλικῶν ἐκείνων ἡρώων, τῶν Ἀργοναυτῶν, διὰ τῶν Συμπληγάδων πετρῶν, αἵτινες ἠπειλοῦν νὰ συντρίβουν αὐτοὺς καὶ τὸ πλοῖον των. Πράγματι δὲ πρὸς τὰς Συμπληγάδας θὰ ἠδύνατό τις εὐλόγως νὰ παρομοιάσῃ τὸ στάδιον, ὅπερ διέρχεται σήμερον ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, τὸ μὲν τελοῦσα εἴτε ὑπὸ τὸ φάσμα εἴτε ὑπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ πέλημα τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ἐνθα διὰ τῶν γνωστῶν θεωρίων τε καὶ πράξει ἀντιπνευματικῶν καὶ ὀλιστικῶν δογμάτων συνθλίβεται ἡ προσωπικότης, τὸ δὲ εὐρισκομένη ὑπὸ τὴν ζωνηροτάτην ἐπήρειαν τῶν δλοκρατικῶν καὶ ἐξελικτικῶν θεωριῶν μεγάλων συγχρόνων κοινωνιολόγων καὶ ἐθνολόγων, ὀμιλοῦντων, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀρισμένων φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων, περὶ τῆς ἀρχικῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ συνόλω ὡς τινος ὀργανικοῦ μὲν, ἀπροσώπου δὲ μέλους αὐτοῦ. Ἐνῶ ὁμως τὸν ἐκ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἐχθρὸν τῆς πρώτης Συμπλη-

γάδος αντιλαμβανόμεναι αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι ἀντιμάχονται διὰ τῶν οἰκείων αὐτῶν ὄπλων, οἱ κίνδυνοι ἐκ τῆς ὀλοκρατικῆς καὶ ἐξελικτικῆς θεωρήσεως τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου, ἤτοι ἐκ τῆς ἐτέρας Συμπληγάδος, ὅχι μόνον παραβλέπονται, ἀλλὰ καὶ ἐπισχύονται ὑπὸ τῶν ποικίλων θιασωτῶν αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ πολλοὶ ἔγκριτοι θεολόγοι.

Ὅτως, ἴσως, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν, ἀναπηδᾷ σήμερον ἐναγωνίως τὸ ἀρχαῖον ἐρώτημα τοῦ φαλμωδοῦ τῆς Π. Διαθήκης «τί ἐστὶν ἄνθρωπος;», περὶ τὸ ὅποῖον μετὰ σοβαρότητος καὶ δέους ἀπησχολήθησαν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι.

Ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις σήμερον εἰς τὸ ἀνωτέρω τεθὲν ἐρώτημα περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου, ὡς προσωπικότητος, ἐν τῷ συγχρόνῳ πολιτισμῷ νομίζομεν, ὅτι σπουδαίως ἐξαρτᾶται, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ἐκ τῆς διακριβώσεως τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ πρὸ Χριστοῦ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω καὶ δὴ ἐν ὄψει τῆς πρωταρχικῆς, ἐν προκειμένῳ, σπουδαιότητος μιᾶς ἐρεῦνης τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, εἰδικεύοντές πως ἐνταῦθα τὸ πρόβλημα εἰς τὴν διακριβώσιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, τῇ ἀρχαιοτάτῃ δηλαδὴ ἐκείνῃ πηγῇ τῶν τριῶν μεγάλων μονοθεϊστικῶν θρησκευτῶν καὶ πολιτισμῶν, ἐκδίδομεν σήμερον τὴν μετὰ χεῖρας μικρὰν ταύτην μελέτην, ὡς τὴν ἀπαραίτητον εἰσαγωγὴν πάσης περαιτέρω αὐτοτελοῦς καὶ εἰδικῆς ἐρεῦνης, ἣτις λίαν προσεχῶς θέλει, σὺν Θεῷ, ἐνδιατρίφει περὶ τὴν διακριβώσιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ.

Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος καὶ δὴ καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης πραγματείας, ἐθεωρήθη σκόπιμον, ὅπως ἐν αὐτῇ πρῶτον μὲν τεθῇ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, δεύτερον δὲ ἐπισκοπηθῇ ἱστορικῶς ἢ μέχρι τοῦδε θέσις τοῦ προβλήματος τούτου ἐν τῇ διεθνείᾳ ἐρεῦνῃ, ἵνα ἐν τέλει τριτον ἐρευνηθῇ διὰ βραχέων ἢ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑγγυδὲ Ἀνατολῇ, ὡς τῷ ἱστορικῷ καὶ καθ' ὅλου πολιτιστικῷ πλαισίῳ τῆς Π. Διαθήκης, καὶ δὴ καὶ ὡς τῷ λίκνῳ οὐ μόνον τῶν πρώτων μεγάλων πολιτισμῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων θρησκευτῶν αὐτῆς, ἐν αἷς καὶ ὁ Χριστιανισμός.

Τὸ ἐνταῦθα ἀναλαμβανόμενον ἔργον, ἀποτελοῦν ἅμα τὴν ἔστω καὶ μερικὴν ἐκπλήρωσιν πόθου τινός τοῦ γράφοντος, ὅπως ἐπανέλθῃ εἰδικώτερον εἰς τὴν αὐτοτελεῖ τοῦ σπουδαίου τούτου προβλήματος ἐρευνᾶν, φιλοδοξεῖ τὸ μὲν ἐν ὄψει τῶν πάσης φύσεως ποικίλων δυσχερειῶν, τὸ δὲ ἐν ἐπιγνώσει τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ὅπως ἀποτελέσῃ τὴν πρώτην καὶ αὐτοτελεῖ εἰς τὸ εἶδος τῆς, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, εἰσαγωγικὴν μελέτην ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν προλείανσιν τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν περαιτέρω εἰδικὴν ἐρευνᾶν τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι τῆς παρούσης τεθέντος σπουδαίου προβλήματος, ἤτοι τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἡ συνεχῶς αὐξανομένη καλλιέργεια τοῦ ἤδη ἀνδρωθέντος ἐν τῷ παισίῳ τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης κλάδου τῆς Θεολογίας αὐτῆς, περιῆς μαρτυροῦν μάλιστα αἱ κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας δεκαετίας ὄλονεν καὶ εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν βλέπουσαι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος σημαντικώταται συστηματικαί τε καὶ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι, ἐπισημαίνει περιφανῶς τὴν στροφὴν ἀμερίστου τῆς προσοχῆς τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. πρὸς τὴν συνισταμένην ἅμα καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἥτοι τὴν Θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης, ὡς τὸν πλούσιον ἅμα καὶ πολῦτιμον καρπὸν τοῦ δένδρου τῆς ὅλης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς Π.Δ. Ἡ ἀλματώδης ὁμως ἀνάπτυξις τῆς Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς σαφοῦς πλέον στροφῆς τοῦ συντόνου τῶν εἰδικῶν διαφέροντος ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης, ἐμφανίζει ὁσημέραι σειρὰν ὄλην σπουδαίων προβλημάτων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐρεύνης, ἅτινα οὐ μόνον μετὰ τῆς οὐσίας τῆς Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης συνυφαίνονται, ἀλλὰ συνδέονται ἐπίσης πρὸς τὴν καθ' ὅλου ἐπιστήμην τῆς Π.Δ. Ἡ δὲ ἔρευνα τῶν προβλημάτων τούτων, ὡς ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη προβάλλουσα, ἀποτελεῖ ἅμα τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης περαιτέρω ἀναπτύξεως τοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει βιβλικῆς ἐπιστήμης.

Ὡς ἐν τῶν σημαντικωτέρων καὶ θεμελιωδεστέρων, ἅμα δὲ καὶ ἀκανθωδεστέρων προβλημάτων ἐμφανίζεται σήμερον ἡ διακρίβωσις **τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ**. Ὡς δύναται δὲ τις νὰ ἀντιληφθῇ, τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα, ὅπερ, ὡς εὐθύς θὰ διαπιστώσωμεν, ἐν τῇ οὐσίᾳ του δὲν εἶναι νέον τι, ἀπτεται μὲν αὐτοῦ τούτου τοῦ πυρῆνος τῆς Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, ἐκ παραλλήλου δ' ὁμως συνδέεται ἀναποσπάστως οὐ μόνον πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, καὶ δὴ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν, κοινωνικὴν, ἔτι δὲ καὶ τὴν καθ' ὅλου πολιτιστικὴν τοῦ περιουσίου λαοῦ ἐξέλιξιν, ὡς αὕτη ἀνάγλυφος παρίσταται ἐν τῇ γραμματείᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ.

Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ὡς ἀντικείμενον εἰδικῆς καὶ συστηματικῆς ἐρεύνης, γεννᾷ, εὐλόγως, σειρὰν ὄλην ἐρωτημάτων, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα, ἐὰν ἐν τῇ Π.Δ. ὑπάρχῃ θέσις τις διὰ τὸ ἄτομον ἢ μήπως συγκλείεται τοῦτο καὶ ἐν τέλει συμπνίγεται ὑπὸ τοῦ συνόλου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, εἶτα δέ, καὶ ἐν περιπτώσει καταφατικῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ ὡς ἄνω ἐρώτημα, πότε τὸ πρῶτον ἀναδύεται καὶ ἐν τέλει ποία εἶναι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, ἡ ἀληθὴς θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ., καὶ δὴ καὶ ἡ ἔννοια, τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ἔκτασις, ἥτις

δέον νά δίδεται εἰς τὸ ἄτομον τῆς Π. Διαθήκης, νοούμενον ὡς πρόσωπον.

Ἄλλ' ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ σπουδαῖα ταῦτα ἐρωτήματα δύναται, ὡς νομίζομεν, νά δοθῇ μόνον, ἀφοῦ προηγουμένως ἐρευνηθοῦν συστηματικῶς καὶ δὴ καὶ αὐτοτελῶς, ἐν τῷ πλαισίῳ, βεβαίως, καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα πάντοτε τοῦ ἀρχικῶς θεθέντος προβλήματος, σειρὰ ὅλη ἐπόψεων τοῦ ἐν λόγῳ γενικωτέρου ἀντικειμένου, προβαλλομένων ὡς εἰδικωτέρων μὲν, ἅμα δὲ καὶ θεμελιωδῶν προβλημάτων. Τοιαῦτα δὲ σπουδαιότατα προβλήματα χρῆζοντα ἐπισταμένης καὶ δὴ καὶ αὐτοτελοῦς ἐρεύνης εἶναι 1) ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ, 2) ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἠθικῇ τῆς Π. Δ., 3) ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ 4) ἡ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τῆς Π. Δ. θέσις αὐτοῦ. Πρὸ πάσης ὅμως ἐπὶ μέρους καὶ δὴ καὶ αὐτοτελοῦς τῶν εἰδικῶν τούτων προβλημάτων ἐρεύνης ἀναγκαῖα καθίσταται ἡ ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς πλαισίωσις τοῦ ὅλου ἔργου ἀφ' ἐνός εἰς σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς ἱστορίας τοῦ προβλήματος τούτου καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς βραχυτάτην ἐξέτασιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸν καὶ πολιτιστικὸν γενικῶς περιβάλλον καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ.

Ἀνάλογος, βεβαίως, πρὸς τὸ μόλις ὑποδηλωθὲν πολὺπλευρον τῆς ἐρεύνης τοῦ ὅλου προβλήματος ἐμφανίζεται, ὡς εἶναι εὐνόητον, καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ, ἥτις δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνιολογίαν καὶ δὴ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας, ὡς καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Π. Δ., ἀλλ' ἐνδιαφέρει ἐπίσης μεγάλως καὶ τὴν καθ' ὅλου θεολογικὴν ἐπιστήμην, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐν γένει ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ὁποίου θὰ πρέπη νά ἀξιολογηθῇ δεόντως ἡ ἰδιόμορφος μὲν, ἀλλὰ ἀξιολογωτάτη συμβολὴ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ὡς ἐνός τῶν σπουδαιότερων λαῶν τῆς ἱστορικῆς Ἀρχαιότητος. Δεδομένου ὅμως, ὅτι τὸ ἀντικείμενον ταῦτα, ἥτοι ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ., ἐξεταζόμενον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει ἐξικνεῖται οὐ μόνον χρονικῶς, ἀλλὰ καὶ θεολογικῶς, μέχρις αὐτῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, πρόδηλος, νομίζομεν, καθίσταται ἡ πρωταρχικὴ αὐτοῦ σπουδαιότης διὰ τὴν ἐν γένει ἐρευναν τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας, ἥτις ἀρμονικῶς ἐν ἑαυτῇ συνδυάζει τὴν Θεολογίαν τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Β'

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

Ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἂν καί, ὡς θὰ ἴδωμεν, οὐχὶ ὕφ' ἣν μορφήν καὶ ἔννοιαν ἐτέθη τοῦτο ἀνωτέρω, δὲν εἶναι νέον τι, ὡς θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. Ἦδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε δηλ. καὶ ἤρχισεν πλέον ἢ συστηματικώτερα ἐνασχόλησις περὶ τὴν Π.Δ., ἐμφανίζεται τοῦτο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐρεύνης ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων προβλημάτων τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, καὶ δὴ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας αὐτοῦ. Ἐκτοτε δὲ οὐδέποτε ἔπαυσεν ἀπασχολοῦν τοὺς ἐκπροσώπους τῆς παλαιοδιαθηκῆς ἐπιστήμης, ὡς τι τὸ ἀπτόμενον αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τοῦ ἀντικειμένου της. Οὕτω, παρ' ὅλον ὅτι ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς του τὸ πρόβλημα τοῦτο προσεῖλκυσε ἀμέριστον τὸ διαφέρον τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῆς νεαρᾶς τότε ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. καὶ ἱκανὰ ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐγράφησαν πρὸς λύσιν αὐτοῦ, ὅμως αἱ μετὰ τοὺς πρωτεργάτας ἐκείνους τοῦ κλάδου τούτου ἀκολουθήσασαι γενεαὶ τῶν παλαιοδιαθηκολόγων ἐνδιέτριψαν μεθ' ὅλον ἐν ἀύξανόμενου ζήλου εἰς τὴν ἐρευναν αὐτοῦ. Εὐνόητον λοιπὸν εἶναι, διατὶ καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. οὐ μόνον παραμένει ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων ἅμα καὶ ἀκανθωδεστέρων προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ., ἀλλ' ἐλκύει ἀδιάπτωτον τὸ διαφέρον καὶ τῶν θρησκευσιολόγων καὶ κοινωνιολόγων καὶ ἐθνολόγων καὶ δὴ καὶ τῶν ἀνατολιστῶν.

Γενικῶς εἰπεῖν, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον καὶ ὑπὸ διάφορον ἐκάστοτε μορφήν, ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος τούτου, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀπασχόλησε πάντας τοὺς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον κυριωτέρους ἐκπροσώπους τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ., οὕτως ὥστε νὰ μὴ θεωρῆται σκόπιμος ἐνταῦθα ἡ ἐκτενὴς συστηματικὴ ἐρευνα τῶν ἤδη περὶ τοῦ προβλήματος τούτου λεχθέντων, δεδομένης τῆς ἐκτάσεως, τῆς σημασίας καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων, πρὸς ἃ συνδέεται τὸ τοιοῦτον ἔργον, ὅπερ ἐκφεύγον τῶν ὁρίων τῆς παρουσίας διατριβῆς, θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον αὐτοτελοῦς μελέτης. Ὡς ἐκ τούτου θὰ ἀρκεσθῶμεν ἐνταῦθα εἰς σύντομον ἐπισκόπησιν τῶν γενικῶν γραμμῶν καὶ κατευθύνσεων τῆς πορείας τῆς ἐρεύνης τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος. Ὅτι δὲ ἡ ἐνταῦθα ἀναλαμβανομένη προσπάθεια, ὡς ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πάσης σχετικῆς περαιτέρω ἐρεύνης, εἶναι ἀναγκαία, μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἀλλωστε, τοιαύτη τις καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐνημερωμένη ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν βραχεϊάν της μορφήν, ἥτις θὰ περιελάμβανε ὅμως τὰς κύριας γραμμὰς τῶν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ προβλήματος λεχθέντων, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, ἐλλείπει πράγ-

ματι ἐν τῇ διεθνεῖ βιβλιογραφίᾳ¹, ὥστε καὶ οὕτω νὰ καθίσταται ἀναγκαία ἡ παροῦσα βραχεῖα ἱστορικὴ τῆς ἐρεύνης ἐπισκόπησις.

Ἀρχόμενοι τοῦ ἔργου τούτου ἐνταῦθα, πρέπει ἐν πρώτοις νὰ τονίσωμεν, ὅτι, καθ' ὅσον εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστόν, πάντα τὰ μέχρι τοῦδε, ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. ἰδόντα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἐγράφησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν συναρτήσει πρὸς ἕτερόν τι γενικώτερον ἢ εἰδικώτερον ἀντικείμενον ἐρεύνης τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διακλήκης. Αἱ δέ, ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος τοῦ προβλήματος τούτου, ὀλίγισται αὐτοτελεῖς μελέται ἐξετάζουν τοῦτο μόνον διαλεκτικῶς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἢ ἐπόψεις μόνον αὐτοῦ, καὶ δὴ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ βραχέων, οὕτως ὥστε καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς καθ' αὐτὸ εἰδικῆς ἐρεύνης περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. νὰ καθιστᾷ τὴν πληρῶσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀπολύτως ἀναγκαίαν εἰς τὴν παλαιοδιαλεκτικὴν ἐπιστήμην.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα αἰτιολογοῦν, νομίζομεν, ἐπαρκῶς ἤδη τὴν ἐκλογὴν τοῦ γενικοῦ τίτλου τῆς παρούσης ἐρεύνης, ὡς ἐκφράζοντος τὴν ἔννοιαν καὶ ἔκτασιν τῆς ἐνταῦθα ἀναλαμβανομένης ὅλης προσπάθειας. Ὅσα δὲ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περὶ τῶν ἤδη ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τοῦτο γραφέντων ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, ἐξηγοῦν διατὶ οὐδεμία τῶν προηγηθεισῶν προσπαθειῶν εἶχεν ὡς τίτλον τῆς τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διακλήκῃ.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. διατυπωθείσας κατὰ καιροῦς ἐπόψεις τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ἀσχοληθέντων περὶ τὸ ζήτημα εἰδικῶν ἐρευνητῶν, δυνάμεθα ἤδη ἐνταῦθα νὰ διακρίνωμεν γενικῶς δύο κυρίως κατευθύνσεις, ἧτοι 1) ἐκείνων, οἵτινες, ὑποτιμῶντες τὴν σημασίαν τοῦ ἀτόμου ὑπερτονίζουν εἰς βάρος αὐτοῦ τὸν ρόλον τῆς ὀλότητος ἢ τῆς κοινωνίας ἐν τῇ Π.Δ. καὶ 2) τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀντιδρώντων κατὰ τῶν ἐπόψεων τούτων, οἵτινες ἀναγνωρίζουν μὲν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., δὲν παραβλέπουν ὅμως τὸν ἐν αὐτῇ σπουδαῖον ρόλον τῆς κοινωνίας. Πρὸς τούτοις, ἀπὸ τινων δεκαετιῶν, ἐδημιουργήθη καὶ ἕτεραίς τις κατεύθυνσις, ἧτις, ἐμφανισθεῖσα ὡς μέση ὁδὸς, κατέληξεν ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀοχῆς εἰς τὰ αὐτά, ὡς καὶ ἡ πρώτη μνημονευθεῖσα κατεύθυνσις, συμπεράσματα, ἐν σχέσει πρὸς τὸν ρόλον τοῦ ἀτόμου καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ κατεύθυνσις αὕτη θὰ συνεξετασθῇ μετὰ τῆς πρώτης. Εἰς τὰς κατευθύνσεις ταύτας ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ρίψωμεν ταχὺ βλέμμα, ἵνα ἐν τέλει 3) ἴδωμεν ποία ἡ θέσις τοῦ προβλήματος κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας, ἧτοι ἀπὸ τοῦ 1940 καὶ μέχρι σήμερον.

1. Περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ προβλήματος ἠσχολήθη, ἐκτενῶς μάλιστα, ὁ FR. SPADA-FORA ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ Collettivismo e Individualismo nel Vecchio Testamento (QE 2), Rovigo 1953. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῆς ὅμως ἐπιφυλασσόμεθα κατωτέρω νὰ εἴπωμεν τὰ δεόντα. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ J. SCHARBERT ἐν τῇ Solidarität in Segen und Fluch im Alten Testament und in seiner Umwelt (BBB 14), Bonn 1958, παρεχομένην βραχυτάτην ἐπισκόπησιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐρεύνης, πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αὕτη σκοπεῖ κυρίως τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ εἰδικοῦ θεματός του.

1. Η ΥΠΟΤΙΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ Ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰ-
 ὶνα στροφή τοῦ διαφέροντος τῶν εἰδικῶν τῆς Π.Δ. ἐρευνητῶν πρὸς τὸ ἄτο-
 μον, δύναται τις εὐλόγως νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὴν
 ἐπίδρασιν τῶν ἐπικρατούντων τότε ρευμάτων τῆς ἐποχῆς καὶ δὴ ἐν πρώτοις
 τῆς φιλοσοφίας τοῦ G.W.F. HEGEL (1770-1834). Οὕτως, ὁ φανατικὸς
 ὀπαδὸς ἅμα καὶ μαθητὴς τοῦ φιλοσόφου τούτου παλαιοδιαθηκολόγος W.
 VATKE, ἐφαρμόσας ἐπὶ τῆς Π.Δ. τὰς θεωρίας τοῦ μεγάλου διδασκάλου του,
 παρατηρεῖ πού περὶ τῆς ἠθικῆς π.χ. τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ὅτι «ἡ πληθὺς τῶν
 ἀτόμων δὲν ἀνεγνωρίζετο ὡς ἐλευθέραι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀντι-
 κειμενικῆς ἠθικῆς.....»¹. Δέχεται δηλ. τὴν τελείαν ὑποδούλωσιν τοῦ ἀτόμου
 τῆς Π.Δ. εἰς τὴν ὁλότητα τῆς οἰκογενείας, τοῦ γένους κλπ., καταλήγων εἰς
 τὸ συμπέρασμα ὅτι, «ἐνῶ ἀρχικῶς ἡ θέλησις τοῦ ἀτόμου ἐξηφανίζετο ἐν τῇ
 οὐσίᾳ τῆς οἰκογενείας ἢ τοῦ γένους.....»², μόνις ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ δὴ ἀπὸ
 τῆς μεταιχμαλωσιακῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν συντελεῖται ἡ ἀνάδυσις τοῦ ἀτό-
 μου³, τῇ ἐπίδρασει πολλῶν παραγόντων, οἳ οἱ ἦσαν αἱ σχολαί, αἱ συναγωγαί
 καὶ τὸ Συνέδριον⁴.

Τὰς αὐτὰς περίπτου ἐπόψεις ὑποστηρίζει μετ' ὀλίγον καὶ ὁ μεγαλοφυῆς
 πρωτοπόρος τῆς ἐπιστημονικῆς τῆς Π.Δ. ἐρένης, μαθητὴς δὲ τοῦ Vatke
 καὶ ἐπίσης ἐγγελιανὸς J. WELLHAUSEN⁵, ἐπεκτείνας τὸ γνωστὸν θρησκευολο-
 γικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα τῆς φερωνύμου σχολῆς του καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως
 τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. Οὕτως, ὁ ἐν λόγῳ Γερμανὸς ἐρευνητὴς ἀπέβη οὐσια-
 στικῶς ὁ θεμελιωτὴς τῆς ὀλοκρατικῆς ἐπόψεως, ἥτις δηλ. διαβλέπει εἰς ὀλό-
 κληρον μὲν τὸν προαιχμαλωσιακὸν Ἰσραήλ κατὰδυσιν γενικῶς τοῦ ἀτόμου
 καὶ σχεδὸν τελείαν ὑποδούλωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ὁλότητος, βαθμιαίαν
 δὲ ἀνάδυσιν αὐτοῦ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, προπαρα-
 σκευασθεῖσαν καταλλήλως διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν τελευταίων προαιχμαλω-
 сияκῶν προφητῶν καὶ δὴ τοῦ Ἱερεμίου. Δύο χαρακτηριστικαὶ αὐτοῦ προ-
 τάσεις κατέστησαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ
 Π.Δ., τὸ σύνθημα τῆς χορείας πάντων τῶν ἐν προκειμένῳ πολυαρίθμων ὀπα-
 δῶν του, κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἐρένης των, κατατεινούσης πάντοτε
 εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἐκμηδένισιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν παράλληλον ὑπερέξαρσιν

1. Die Religion des Alten Testaments nach den kanonischen Büchern, Teil I, Berlin 1835, σελ. 635.

2. "Eνθ' ἄν.

3. Μν. ἔργ., σελ. 636.

4. Μν. ἔργ., σελ. 637.

5. "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς βάσεις τῶν θεωριῶν τοῦ J. Wellhausen πρὸς τὸς ἄλλοις, M. KEGEL, Los von Wellhausen, Gütersloh 1923, ἰδίᾳ σελ. 10 ἐξ., Π.Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, Ἀθήναι 1937, σελ. 20 ἐξ. κλπ., H.-J. KRAUS, Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments von der Reformation bis zur Gegenwart, Neukirchen/Kreis Moers 1956, σελ. 235 ἐξ.

τοῦ ρόλου τοῦ συνόλου ἐπὶ παντὸς πολιτιστικοῦ πεδίου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Ἡ πρώτη τῶν προτάσεων τούτων ὡς ἐξῆς διαγράφει τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ γενικῶς τοῦ λαοῦ τούτου. «Καὶ ἐδῶ ἐν τούτοις ὁ ἐπὶ μέρος ἀνθρώπος δὲν ἐλαμβάνετο πολὺ ὑπ' ὄψιν, ἐπάνω του διήρχετο ὁ τροχὸς τῆς ἱστορίας, εἰς αὐτὸν ὑπελείπετο μόνον ὑποταγή, οὐδεμία ἐλπίς...»¹. Ἡ δευτέρα τούτων ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ Θεῖον διακηρύσσουσα, ὅτι «ἡ Θεότης δὲν ἀσχολεῖται περὶ τοὺς ἐπὶ μέρος ἀνθρώπους... εἰ μὴ περὶ τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ»².

Ὀμοῦ μετὰ τοῦ Wellhausen δέον ἐπίσης νὰ μνημονευθῆ καὶ ὁ γνωστὸς ἐπιφανὴς θιασώτης του B. DUHM, ὅστις καὶ ἐνετόπισε τὴν ὀλοκρατικὴν ἔποψιν ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου τῆς θρησκείας (Subjekt der Religion), ὑποστηρίξας ἐν συμπεράσματι περὶ τῆς προαιχμαλωσιακῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ Ἰερεμίου τὴν περιλάλητον θέσιν: «Ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, καθὼς εὐρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους λαούς, ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος άτομα, εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς θρησκείας»³. Μετὰ τινὰ δ' ἔτη καὶ ὁ γνωστὸς διακεκριμένος ἐρευνητὴς τῆς Π.Δ. ἐκ τῶν συμπερωταγωνιστῶν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης σχολῆς, B. STADE, ἐπανέλαβε τὰς ἐπόψεις ταύτας⁴, διατυπώσας ἐπίσης καὶ τὴν ἐξῆς λίαν χαρακτηριστικὴν ἐν προκειμένῳ πρότασιν: «Θρησκευτικὸν μέγεθος (religiöse Grösse) εἶναι ὁ λαὸς καὶ οὐχὶ ὁ ἐπὶ μέρος ἀνθρώπος, ὅστις γεννᾶται ἐντὸς τοῦ λαοῦ καὶ οὕτως ἐν τῇ λατρευτικῇ κοινότητι...»⁵.

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ὀλοκρατικαὶ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ θεωρίαι ταχέως ἐφηρμόσθησαν καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς Π.Δ., καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν δυσνοήτων τινῶν, σπουδαίων δὲ διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Π.Δ., ἐννοιῶν, οἷαι εἶναι τὸ «σὺν» τοῦ Νόμου, τὸ ψαλμικὸν «ἐγὼ» καὶ τὸ ὑποκείμενον τῶν γνωστῶν ἁσμάτων τοῦ «Δούλου Κυρίου» ἐν τῷ Β' μέρει τοῦ Ἡσαίου. Οὕτω π.χ. ὁ H. SCHULTZ κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ὀλοκρατικῆς ἐρμηνείας τοῦ β' ἐνικοῦ τοῦ Νόμου τῆς Π.Δ.⁶, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Wellhausen ὑποστηρίζει, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προσωπι-

1. «Auch dabei kam indessen der Einzelne nicht so sehr in Betracht; über ihn ging das Rad der Geschichte hinweg, ihm blieb nur Ergebung, keine Hoffnung....», Geschichte Israels und Juda's im Umriss (ἐν: Skizzen und Vorarbeiten, Heft I), Berlin 1884, σελ. 45.

2. «Die Gottheit hat es nicht mit den einzelnen Menschen zu tun.....sondern mit dem Volk Israel», Die israelitisch - jüdische Religion (ἐν: KG I iv), 1909², σελ. 9.

3. Die Theologie der Propheten als Grundlage für die innere Entwicklungsgeschichte der israelitischen Religion, Bonn 1875, σελ. 95.

4. Geschichte des Volkes Israel, Τόμ. I, Berlin 1881, σελ. 507, 513, πρβλ. Τόμ. II, Berlin 1888, σελ. 26 ἔξ., 28 ἔξ. κλπ.

5. Biblische Theologie des Alten Testaments, Τόμ. I, Tübingen 1911¹⁻², σελ. 191.

6. Alttestamentliche Theologie, Göttingen 1896⁵, σελ. 318.

κότητα τοῦ «Ἐβεδ-Γιαχβέ», ὅτι ὡς ὁ Ἰσραὴλ εἶναι ὁ δοῦλος, τ.ἔ. ὁ προφήτης τοῦ Jahwe, οὕτως ὁ Ἰσραὴλ εἶναι ἐπίσης ὁ Μεσσίας καὶ ὁ κληρονόμος τοῦ Δαυὶδ, ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲν ἐν ἀδυναμίᾳ, ἐν τῷ μέλλοντι δὲ ἐν δυνάμει¹. Ἐν σχέσει τέλος πρὸς τὸ περιφρημον πρόβλημα τοῦ ψαλμικοῦ «ἐγώ», ἀνακεφαλαιῶν, τρόπον τινά, τὰς προηγηθείσας ὀλοκρατικάς, ἐν προκειμένῳ, ἐρμηνείας τῆς ἐξελικτικῆς σχολῆς, εἰς τῶν κυρίων πρωταγωνιστῶν αὐτῆς, ὁ R.SMEND, διακηρύσσει ἐν τῇ γνωστῇ περὶ τοῦ θέματος τούτου διατριβῇ αὐτοῦ, ὅτι «..... τὸ ἐγὼ τῶν Ψαλμῶν δὲν σημαίνει πολλὰ ἄγνωστα ἄτομα, ἀλλὰ μίαν πολὺ γνωστὴν κοινότητα»², ἥτοι τὴν Ἰουδαϊκὴν.

Σειρὰ παλαιοδιαθηκολόγων ἀκολουθεῖ τὰς εἰρημένους ὀλοκρατικάς περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ θεωρίας, υἱοθετοῦσα ἅμα καὶ τὸ μνημονευθὲν ἤδη σχετικῶν ἐξελικτικῶν θρησκευτολογικῶν σχῆμα. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μείαν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν, παραπέμποντες καὶ εἰς τὰς σχετικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Οὕτως ἄξιοι μείας εἶναι ἐνταῦθα οὐ μόνον ὁ ἐκ τῶν συμπρωταγωνιστῶν τῆς σχολῆς τοῦ J. Wellhausen γνωστὸς διακεκριμένος παλαιοδιαθηκολόγος K.BUDDE³, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης G.F.OEHLER⁴, K.MARTI⁵, C.H.CORNILL⁶, F.GIESEBRECHT⁷, E.KAUTZSCH⁸, F.SCHWALLY⁹, P.TORGE¹⁰, C.STEUERNAGEL¹¹ καὶ ὁ πρό τινων μόλις ἐτῶν ἀποθανῶν γνωστὸς διαπρεπὴς ἐκπρόσωπος τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης A.BERTHOLET¹², ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἀνεξάρτητοι

1. Israelitische und jüdische Geschichte, Berlin-Leipzig 1917⁷, σελ. 198.

2. Ueber das Ich der Psalmen (ἐν: ZAW 8, σελ. 49-147), 1888, σελ. 147.

3. Πρβλ. Die Religion des Volkes Israel bis zur Verbannung, Giessen 1900, ἰδίᾳ σελ. 31, 120, 186.

4. Πρβλ. Theologie des Alten Testaments, Τόμ. I, Tübingen 1873¹ (1891³), σελ. 272.

5. Πρβλ. Geschichte der israelitischen Religion, Strassburg 1907⁵, σελ. 171 ἐξ., 173 ἐξ., 274 ἐξ., 278,—, Die Religion des Alten Testaments unter den Religionen des Vorderen Orients, Tübingen 1906, σελ. 59 ἐξ., 61, 74 ἐξ., 76 κλπ.

6. Πρβλ. Der israelitische Prophetismus, Berlin - Leipzig 1920¹³, σελ. 96 ἐξ., 98, 113 ἐξ., ἰδίᾳ σελ. 116-118.

7. Πρβλ. Die Grundzüge der israelitischen Geschichte (NGW 52), Leipzig-Berlin 1919⁹, σελ. 86.

8. Πρβλ. Biblische Theologie des Alten Testaments, Tübingen 1911, σελ. 231, 246, ἰδίᾳ σελ. 271 ἐξ., 364 ἐξ.

9. Πρβλ. Das Leben nach dem Tode nach den Vorstellungen des alten Israel und des Judentums einschliesslich des Volksglaubens im Zeitalter Christi, Giessen 1892, σελ. 101 ἐξ., 103, 123 ἐξ.

10. Πρβλ. Seelenglaube und Unsterblichkeitshoffnung im Alten Testament, Leipzig 1909, σελ. 34 ἐξ.

11. Πρβλ. Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament, Tübingen 1912, ἰδίᾳ σελ. 520, 730, 731.

12. Πρβλ. Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden, Freiburg/B.-Leipzig 1896, σελ. 114, 116 ἐξ.,

καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον συντηρητικοὶ διακεκριμένοι ἐρευνηταί, ὡς ὁ E. RIEHM¹ καὶ δὴ οἱ A. DILLMANN² καὶ W.W. GRAF BAUDISSION³, ἀκολουθοῦν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ ὡς ἄνω ἐξελικτικὸν σχῆμα καὶ ἀσπάζονται τὰς ὀλοκρατικὰς ἀντιλήψεις. Μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ γνωστὸς σφοδρὸς πολέμιος τοῦ Wellhausen παλαιοδιαθηκολόγος M. KEGEL ὑποστηρίζει πού παρομοίας περὶ τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. ἐπόψεις⁴.

Θὰ πρέπει, τέλος, νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὰς ὡς ἄνω ἐπόψεις ἐνεκολπώθησαν καὶ τινες ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. ἐρευνηταί, ἐν οἷς καὶ ὁ C. CLEMEN⁵, ἀσχοληθεὶς καὶ περὶ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἁμαρτίας, ὡς καὶ ὁ γνωστὸς διακεκριμένος ἐκπρόσωπος τῆς ἐπιστήμης τῆς Κ. Διαθήκης W. BOUSSET⁶ ἐν τῷ κλασσικῷ ἔργῳ του περὶ τῆς μεταγενεστέρως ἰουδαϊκῆς θρησκείας.

*
* *

Ἐνωρίτατα αἱ ὡς ἄνω θεωρίαι καὶ τὸ θρησκευτικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα ἐπεξετάθησαν ἔξω τῶν ὁρίων τῆς πατρίδος των Γερμανίας καὶ ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοὺς ἐρευνητὰς τῆς Π.Δ. καὶ ἄλλων χωρῶν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἀναλόγως καὶ ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς σχετικῆς ἐρεύνης ἐμφάνισις τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου, ἐθνολόγου, θρησκευτολόγου καὶ δὴ καὶ κοινωνιολόγου, ἐνθέρμου δ' ἅμα ὀπαδοῦ τῆς ὡς ἄνω σχολῆς, W. ROBERTSON SMITH (τῆς ἱστορικῆς συγκριτικῆς μεθόδου τοῦ Cambridge), ὅστις καὶ οὐσιαστικῶς πρῶτος εἰσήγαγεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Π. Διαθήκης τὰς κοινωνιολογικὰς μεθόδους, ἀποβάς οὕτω συμπρωταγωνιστῆς τοῦ Wellhausen, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀλοκρατικὴν θεώρησιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Κατὰ ταῦτα τὸ ἐν προκειμένῳ θρησκευτικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα συμπληροῦται ἤδη διὰ τοῦ ἐπίσης ἐξελικτικοῦ κοινωνιολογικοῦ τοῦ εἰρημένου Ἑγγλοῦ ἐρευνητοῦ. Ὁ W. R. Smith ἐκκινῶν ἐκ τῆς γενικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς, ὅτι «ἡ θρησκεία δὲν εἶναι αὐθαίρετος τις σχέσις τοῦ ἀτόμου-ἀνθρώπου πρὸς τινα ὑπερφυσικὴν δύναμιν, ἀλλὰ σχέσις πάντων τῶν μελῶν μιᾶς κοινότητος πρὸς μίαν δύναμιν, ἣτις φροντίζει περὶ τοῦ καλοῦ τῆς κοινότητος καὶ προστατεύει τοὺς νόμους καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῆς τάξιν...», ὑποστηρίζει καὶ περὶ τοῦ ἀρχαίου

1. Πρβλ. Alltestentliche Theologie, Halle 1889, σελ. 28.

2. Πρβλ. Handbuch der alttestamentlichen Theologie, Leipzig 1895, σελ. 313 ὑποσημ. 1, σελ. 451.

3. Πρβλ. «Gott schauen» in der alttestamentlichen Religion (ἐν: ARW 18, σελ. 172-239), 1915, σελ. 212 ἐξ.

4. Das Gebet im Alten Testament, Gütersloh 1908, σελ. 33.

5. Die christliche Lehre von der Sünde, Göttingen 1897, ἰδίᾳ σελ. 42 ἐξ., 44.

6. Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter (HZNT 21), Tübingen 1926³, ἰδίᾳ σελ. 54 ἐξ., 114 ἐξ., 208 ἐξ., 289 ἐξ., 291 ἐξ., 301.

7. Lectures on the Religion of the Semites, London 1927³, σελ. 55.

Ἰσραήλ, ὅτι «ἡ θρησκεία δὲν ἦτο ὑπόθεσις τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ τῆς κοινότητος»¹. Τὰς ἐπόψεις τοῦ ἐν λόγῳ ἐρευνητοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., δύναται τις ἐτι σαφέστερον νὰ ἀντιληφθῇ καὶ ἐκ τινος ἄλλου χωρίου του, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν προφητῶν τῆς Π.Δ. «Οἱ προφῆται ἀσχολοῦνται πάντοτε περὶ τὸν λαὸν ἐν τῷ συνόλῳ του, ὡς ἀντικείμενον τῆς (θείας) ὀργῆς καὶ συγγνώμης, ἡ δὲ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἐμπερικλείεται εἰσέτι πάντοτε ἐν τῇ τοῦ λαοῦ...»².

Ἀπότοκος τῆς τοιαύτης θεωρήσεως τοῦ προβλήματος ὑπῆρξε καὶ ἡ ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δημοσίευσίς τῆς, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, πρώτης, παρὰ τὴν βραχύτητα αὐτῆς, αὐτοτελοῦς ἐρεύνης περὶ τὸ καθ' ὅλου πρόβλημα τῆς ἀτομοκρατίας (Individualismus) καὶ ὀλοκρατίας (Kollektivismus), ὡς αὕτη ἐκφράζεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀλληλεγγύης (Solidarismus), ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον Individualism and Solidarity as developed by Jeremiah and Ezekiel³. Ἐν τῇ εἰρημένη διατριβῇ του ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς J.R.SLATER, ἐξετάζων τὴν συμβολὴν τοῦ Ἰερεμίου καὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς «ὀλοκρατίας» εἰς τὴν «ἀτομοκρατίαν», ἤτοι τὴν προβολὴν καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ οὐχὶ πλέον μόνον τοῦ συνόλου ἐν τῇ Π.Δ., διαβλέπει ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Ἰερεμίου τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κατάλυσιν τῆς κρατούσης ἕως τότε ὀλοκρατίας⁴. Ὡς ἀντιλαμβάνεται τις, ἡ μνημονευθεῖσα ἐργασία ἀπηχεῖ τὰς ἀπόψεις τῶν ἀνωτέρω ὀλοκρατικῶν θεωριῶν, τοῦ συγγραφέως τῆς τελοῦντος ὑπὸ τὴν καταφανῆ ἐπίδρασιν τοῦ τε J.Wellhausen καὶ τοῦ W.R.Smith. Ἡ ἐν πολλοῖς ἄγνωστος εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος διατριβὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον σημαντικὸν βῆμα πρὸς εἰδικὴν καὶ αὐτοτελεῖ τοῦ ὅλου προβλήματος ἐρευνα, ὅπερ δὲν ἐγένετο, ὡς θὰ ἀνέμενέ τις, ἐν Γερμανίᾳ, ἔνθα καὶ ἤρχισεν ἡ ἐρευνα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν Ἀμερικῇ.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον καὶ ἀποφασιστικώτερον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἐπιχειρηθὲν ἐπίσης ἐν Ἀμερικῇ ὑπὸ τοῦ δοκίμου παλαιοδιαθηκολόγου J.M.POWIS SMITH, ταυτοχρόνως ὅμως καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, παρ' ὅλον ὅτι ὁ τίτλος τῆς σχετικῆς διατριβῆς του δὲν περιορίζεται εἰς τινὰ χρονικὴν περίοδον, οὐχ ἤττον ὅμως ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν πραγμάτων συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐν προκειμένῳ συμβολὴν τοῦ Ἰερεμίου καὶ δὴ τοῦ Ἰεζεκιὴλ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου, συμφώνως πρὸς τὸ ἐξελικτικὸν σχῆμα, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ διατριβὴ ἔχουσα τὸν εὐγλώττως περὶ τῶν ἀπίψεων τοῦ συγ-

1. Μν. ἐργ., σελ. 263.

2. Das Alte Testament, seine Entstehung und Ueberlieferung (μετάφρ. J. W. Rothstein ἐκ τῆς β' ἀγγλ. ἐκδ. 1892), Freiburg/B.-Leipzig-Tübingen 1905, σελ. 289.

3. Ἐν: BW (NS) 14, σελ. 172-183, 1899.

4. Μν. ἐργ., ἰδίᾳ σελ. 174 ἐξ.

γραφές της μαρτυροῦντα τίτλον *The Rise of Individualism among the Hebrews*¹, ἥτις, ὡς καὶ ἡ προηγηθεῖσα, ἀγνοεῖται σχεδὸν γενικῶς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, εἶναι ἐπίσης βραχεῖα, ὁ δὲ συγγραφεὺς της *J.M.P.Smith* τελεῖ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ εἰς τὴν σχετικὴν ἐρευναν ὀλοκρατικῶν. Οὕτως ἐν τῇ διατριβῇ του ταύτη ὁ προμνημονευθεὶς ἐρευνητής, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὑποστηρίζει ὅτι «ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ὡς καὶ παρ' ἄπασι τοῖς λοιποῖς πρωτογόνοις σημιτικοῖς λαοῖς, ἡ ἀλληλεγγύη τῆς οἰκογενείας, τοῦ γένους ἢ τῆς φυλῆς ἦτο τοσοῦτον ἐμπεποτισμένη εἰς ὀλόκληρον τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἐκτάκτως δυσχερῆ εἰς τε τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν προσωπικότητα τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀναστήματός της καὶ τὴν διεκδικήσιν τῶν δικαιωμάτων της», καὶ περαιτέρω ὅτι «ἡ ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης εὐρίσκει τὴν ἔκφρασίν της πανταχοῦ τῆς ἀρχαίας ἐβραϊκῆς γραμματείας»². Ἄξια ἰδιαίτερας μνείας εἶναι καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ, ὅτι «ἡ ἀτομοκρατία ὠρίσθη καθαρῶς καὶ διεκηρύχθη διὰ πρώτην φοράν παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ...»³, συντελεσάντων εἰς τοῦτο τοῦ τε βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τῆς περιφήμου νομοθεσίας τοῦ *Hammurabi*⁴ καὶ δὴ καὶ τοῦ «Δευτερονομιακοῦ κώδικος»⁵. Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ *J.M.P.Smith* ὑπεστήριξεν ἀργότερον τὰς ἀπόψεις του ταύτας⁶. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ρόλου τοῦ Δευτερονομίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομοκρατίας», εἶχεν ἤδη προηγηθῆ ὁ γνωστὸς διαπρεπὴς παλαιοδιαθηκολόγος *S. R. DRIVER*⁷.

Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ μνημονευτέα ἐνταῦθα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ἐνθερμος ἀποδοχὴ τοῦ ἐν λόγῳ θρησκευολογικοῦ καὶ κοινωνιολογικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος ἐκ μέρους γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν μετὰ φανατισμοῦ ὑποστήριξις τῶν ἐκμηδενιζουσῶν τὸ ἄτομον ὀλοκρατικῶν ἐπόψεων. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τοῦ Ἄγγλου *R.H.CHARLES*⁸, τοῦ Ἀμερικανοῦ *G.A.BARTON*⁹, τοῦ Ὀλ-

1. Ἐν: *AJTh* 10, σελ. 251-266, 1906.

2. *Mv. ἔργ.*, σελ. 251.

3. *Mv. ἔργ.*, σελ. 260.

4. *Mv. ἔργ.*, σελ. 261-262.

5. *Mv. ἔργ.*, σελ. 266, πρβλ. σελ. 265.

6. *The Moral Life of the Hebrews (HER)*, Chicago 1923, σελ. 68 ἐξ., 128 ἐξ., 221, 324 ἐξ., —, *The Prophets and their Times (HER)*, Chicago 1925, σελ. 10, 169 ἐξ., 189 ἐξ.

7. *Deuteronomy (IG)*, Edinburgh 1902² (ἀνατομ. 1951), σελ. 277 ἐξ.

8. *A Critical History of the Doctrine of a Future Life in Israel, in Judaism and in Christianity*, London 1899¹ (1913²), σελ. 16 ἐξ., 19 ἐξ., 49 ἐξ., 54, 58 ἐξ., 60 ἐξ., 62 ἐξ., 64 ἐξ., 79 ἐξ., 152., —, *Religious Development between the Old and the New Testament (HULMK)*, London-N.York 1919², σελ. 64-71, 104-107.

9. *The Religion of Israel*, New York 1918, σελ. 135-136.

λανδοῦ G. WILDEBOER¹ καὶ δὴ καὶ τοῦ Γάλλου ρωμαιοκαθολικοῦ ἐρευνητοῦ J. TOUZARD².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑποτίμησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν διάδοσιν τῶν σχετικῶν θεωριῶν, ὡς καὶ περὶ τοῦ πολυθρῦλῆτος ἐξελικτικοῦ σχήματος, ἀντιλαμβάνεται τις, ὅτι αἱ ἐν προκειμένῳ ἐπόψεις τῶν πρωτεργατῶν τῆς τοιαύτης θεωρήσεως τοῦ ἀτόμου εἶχον ἀναχθῆ εἰς δόγμα ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν ὀπαδῶν των. Καὶ οὕτω μὲν εἶχεν ἡ θέσις τῆς ἐρεύνης τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος νέα ὠθησις ἐδόθη εἰς τὴν ἐρευναν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ.

* * *

Ὡς ἄλλοτε ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως τοῦ W. Vatke καὶ τοῦ κλεινοῦ μαθητοῦ του J. Wellhausen, δι' αὐτοῦ δὲ ἐφ' ὅλην τὴν σειρὰν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἐρευνητῶν, οὕτω καὶ νῦν αἱ θεωρίαι καὶ μέθοδοι τοῦ μεγάλου Γάλλου κοινωνιολόγου É. DURKHEIM (1858-1917)³, ὡς καὶ τοῦ ἐπίσης μεγάλου συμπατριώτου του ἐθνολόγου καὶ κοινωνιολόγου L. LÉVY-BRUHL (1857-1939)⁴, δίδουν νέαν ὠθησιν εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα προβλήματος καὶ ἐπηρεάζουν σπουδαίως πλῆθος ἐκπροσώπων τῆς διεθνοῦς ἐρεύνης τῆς Π. Δ., χωρὶς τοῦτο βεβαίως νὰ σημαίνει, ὅτι ἔπαυσε καὶ ἡ ταυτόχρονος ἐγγελιανὴ ἐπίδρασις, ἔστω καὶ ἐμμέσως, διὰ τῶν ἐπόψεων τῆς σχολῆς Wellhausen μεταδιδομένη. Δέον δὲ νὰ δηλώσωμεν ἤδη ἐνταῦθα, ὅτι, ὡς ἄλλωστε θὰ ἀνέμενέ τις, καὶ ἡ κατὰ κύριον λόγον κοινωνιολογικὴ αὕτη ἐρευνα τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ καταλήγει εἰς τὰ αὐτά, ὡς καὶ ἡ προηγηθεῖσα, συμπεράσματα, ἂν μὴ καὶ εἰς ἔτι δυσμενέστερα διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου, δεδομένου ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς σχετικὰς θεωρίας τῶν προτύπων των, οἱ κατὰ πόδας ἀκολουθοῦντες αὐτοὺς ἐρευνηταὶ τῆς Π. Δ. ὑπερτονίζουν τὴν σημασίαν τοῦ συνόλου καὶ ἐκμηδενίζουν οὐσιαστικῶς τὸ ἄτομον, ὅπερ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, συμφώνως ἄλλως τε καὶ τῷ σχετικῷ παραλλήλῳ γνωστῷ ἐξελικτικῷ σχήματι, ἀναδύεται ἐκ τοῦ συμπίγοντος αὐτὸ συνόλου.

Συμφώνως πρὸς τὰς μεθόδους, τὰς θεωρίας καὶ τὸ γνωστὸν σχῆμα τῶν

1. Πρβλ. Jahvedienst und Volksreligion in Israel in ihrem gegenseitigen Verhältnis, Freiburg/B.-Leipzig-Tübingen 1899, σελ. 37.

2. Le développement de la doctrine de l'immortalité (ἐν: RB 7, σελ. 207-241), 1898, σελ. 226 ἐξ.

3. Πρβλ. Les Règles de la méthode sociologique (BPC), Paris 1895,—, Les Formes élémentaires de la vie religieuse (BPC), Paris 1912.

4. Πρβλ. Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures (BPC), Paris 1910 (πρβλ. β' ἐκδ. ὑπὸ W. Jerusalem, Das Denken der Naturvölker, Wien-Leipzig 1926), —, La mentalité primitive (BPC), Paris 1922², —, L'âme primitive (BPC), Paris 1927.

δύο προμνημονευθέντων έρευνητῶν, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τελευταίου τούτων L. Lévy-Bruhl, βάζει τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ὡς καὶ τῶν θεωρουμένων ὡς πρωτογόνων λαῶν, ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν προσκειμένων αὐτοῖς έρευνητῶν τῆς Π.Δ. μικρά τις ἢ μεγάλη ὀλότης, ὡς εἶναι π.χ. ἡ οἰκογένεια, τὸ γένος, ἡ φυλὴ, τὸ σύνολον τῶν κατοίκων μιᾶς πόλεως καὶ τέλος ὁ λαὸς ὡς ἔθνος. Τὸ ἄτομον γεννᾶται, ζῆ καὶ ἀποθνήσκει ἐν τῇ ὀλότητι ταύτῃ καὶ δι' αὐτὴν, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ὄργανικὸν μέλος, ὡς ἀκριβῶς τὰ διάφορα μέλη καὶ ὄργανα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος συνδέονται ἀναποσπάστως πρὸς τὸν σωματικὸν ὄργανισμὸν καὶ περαιτέρω, τὸ ἄτομον—μέλος ἀπροσώπως, κατ' οὐσίαν, συνθέτει τὸ σύνολον ὁμοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀτόμων—μελῶν. Ἐκφρασις τῆς ἀδιασπάστου ἐνότητος τοῦ σωματικοῦ τούτου, τρόπον τινά, ὄργανισμοῦ—ὀλότητος εἶναι ἡ ἀλληλεγγύη (Solidarismus). Πᾶσα ἐκδήλωσις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀπὸ τῆς πλέον ἀπλουστερας μέχρι τῆς πλέον συνθέτου καὶ εὐλόγως ἢ τε θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ, ἀναφέρονται εἰς τὴν ὀλότητα, ἥτις ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὑποκειμένον των, προσδίδει δὲ πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν ἰδιάζοντα ὀλοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς ἐκάστης ὀλότητος οὐ μόνον ἐκπροσωπεῖ ταύτην, ἀλλὰ φθάνει μέχρι τοῦ νὰ ἀσκῆ, μάλιστα, ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου. Ἐν τοιαύτῃ ὀλότητι ζῶν ὁ ἐπὶ μέρους ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀτομικὰς ἐπιδιώξεις, οὐδ' οἰαδῆποτε ἀτομικὴ καθαρῶς ἐκδήλωσις εἶναι δυνατὴ ἐν τῷ ὀλοκρατικῷ τούτῳ συνόλῳ, κατὰ τοὺς ἐν τῇ Π.Δ. ἐφαρμοστάς τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν τῶν μνημονευθέντων Γάλλων κοινωνιολόγων. Ἐν ὀλίγοις, τὸ ἄτομον, ἔχει ἀξίαν τινὰ μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἶναι μέλος τοῦ συνόλου, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν αὐθεντίαν θυσιάζεται ἐν τέλει ἡ ἀτομικὴ αὐτοῦ ὑπόστασις. Οὕτως ὅμως νοουμένου τοῦ συνόλου, δὲν δύναμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ κοινωνίας, ἥτις ὡς γνωστὸν ἀναγνωρίζει προσωπικότητα καὶ δὴ καὶ συντίθεται ἐξ αὐτῶν καὶ καλλιεργεῖ αὐτάς, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ὀλότητος (Kollektivum), τῆς πρωτογόνου δηλ. κοινωνικῆς μορφῆς, ἀντιστοίχου πρὸς τὴν πρωτόγονον κητάστασιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ἀτόμων—μελῶν, ἔνθα οὐχὶ τὰ πνευματικὰ συστατικὰ τῶν μελῶν αὐτῆς ἀτόμων, ἀλλὰ οἱ ὕλικοι δεσμοί, ὡς π.χ. ἡ ἐπὶ κοινῆς καταγωγῆς ἐρειδομένη συγγένεια αἵματος, καθορίζουν τὴν ἐννοίαν τῆς ἀλληλεγγύης ἢ ἀμοιβαιότητος (Solidaritas), ἥτις οὕτως εἶναι φυσικὴ μᾶλλον καὶ ἐνστικτώδης, ξένη δὲ πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ ὑψηλὰ κοινωνικὰ ἰδανικὰ τῆς ἀληθινῆς κοινωνίας.

Ἐκπρόσωποι τῆς νέας ταύτης θεωρήσεως τοῦ προβλήματος, ταυτοχρόνως δὲ καὶ φορεῖς τῶν ἰδεῶν τῆς σχολῆς Wellhausen, ὑπῆρξαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, πλὴν τοῦ προμνημονευθέντος ἀμερικανοῦ J.M.P.Smith, ἐκ τῶν Γερμανῶν ὁ καὶ ἀνωτέρω, ὡς ὀπαδὸς τῆς σχολῆς Wellhausen χαρακτηρισθεῖς, οὐ μόνον διαπρεπὴς παλαιοδιαθηκολόγος, ἀλλὰ καὶ διακεκριμένος θρησκευσιολόγος A.Bertholet¹, ἀσχοληθεῖς περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀρχαίου

1. Πρβλ. Kulturgeschichte Israels, Göttingen 1919, σελ. 202, 267 ἐξ., 271, 274 ἐξ., πρβλ. ἐπίσης τὸ γνωστὸν αὐτοῦ ἔργον Wörterburch der Religionen (Kröners Taschenauagabe 125), Stuttgart 1952.

Ἰσραὴλ καὶ ὁ E.MERZ¹, ἐν τινι μέτρῳ δὲ καὶ ὁ γνωστὸς τῆς Π.Δ. ἐρευνητὴς M.HALLER², ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐπὶ διδασκατορίᾳ διατριβῇ του.

Ἐκεῖνοι ὅμως, ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ μέθοδοι καὶ αἱ θεωρίαι τῶν ἀνωτέρω δύο Γάλλων κοινωνιολόγων καὶ ἐθνολόγων ἤσκησαν τὴν μεγαλύτεραν ἐπίδρασιν εἶναι οἱ Γάλλοι παλαιοδιαθηκολόγοι, οἵτινες ἀναμφιβόλως εἶναι καὶ οἱ φανατικώτεροι θιασῶται τῆς κοινωνιολογικῆς τῆς Π.Δ. ἐρέυνης. Θὰ μνημονεύσωμεν ἐν πρώτοις τοῦ A.LODS³, τοῦ γνωστοῦ διαπρεποῦς παλαιοδιαθηκολόγου, ὅστις π.χ. παρατηρεῖ περὶ τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ «πολὺ περισσότερον παρ' ὅσον ὁ λαός, καλεῖται τὸ ἄτομον νὰ ἐπιδείξῃ ὑποταγὴν σχεδὸν μοιρολατρικὴν (I Σαμ. 318, II Σαμ. 1523-29), διότι οὐδὲν διακίωμα ἔχει νὰ μὴ ἐκμηδενισθῇ»⁴. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ ρωμαιοκαθολικὸς E.DHORME⁵, τοῦ ὁποῦ ἡ τε συμβολὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π.Δ., ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐρευναν τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς εἶναι γνωσταί, ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὰς ἐν προκειμένῳ ἐπόψεις καὶ μεθόδους τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς. Ὁ πλέον γνωστὸς ὅμως καὶ δὴ ὁ χαρακτηριστικώτατος τῶν παλαιοδιαθηκολόγων, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν É.Durkheim καὶ L.Lévy-Bruhl, ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ὁ μαθητὴς ἰδίᾳ τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ A.CAUSSE⁶, ὅστις σημειωτέον, ὅτι, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες, εἶναι ἐξ ἴσου ὅπα-

1. Die Blutrache bei den Israeliten (BWANT I, 20), Leipzig 1916, σελ. 5-9, 15 ἐξ., 18-41.

2. Religion, Recht und Sitte in den Genesisissagen (Diss), Bern 1905, σελ. 90 ἐξ., 102, 105 ἐξ., 107, 123, 149.

3. Israël des origines au milieu du VIIIe siècle, Paris 1930, σελ. 283 ἐξ., 358, 365 ἐξ., 519, 543, 549-556, —, Les Prophètes d' Israël et les Débuts du Judaïsme (ÉH 28), Paris 1935, σελ. 248, 281 κλπ.

4. Israël des origines..., σελ. 549.

5. Πρβλ. Le Dieu parent et le Dieu maître dans la Religion des Hébreux (ἐν: RHR 105, σελ. 229-244), 1932, σελ. 229 ἐξ. 234, 236, 243, —, L'Évolution religieuse d' Israël, Τόμ. I: La Religion des Hébreux nomades, Bruxelles 1937, σελ. 75 ἐξ., 77 ἐξ., 333 ἐξ.

6. Πρβλ. Les Dispersés d'Israël (EHPR 19), Paris 1929, σελ. 118 ἐξ., 120 κλπ., —, La crise de la solidarité de famille et de clan dans l'ancien Israël (ἐν: RHR 10, σελ. 24-60), 1930, σελ. 29 ἐξ., 51 ἐξ., 53, 55, —, Les Prophètes et la crise sociologique de la religion d' Israël (ἐν: RHR 12, σελ. 97-140), 1932, σελ. 98, 105 ἐξ., 134, 135 ἐξ., 138 ἐξ., 140, —, La transformation de la notion d' alliance et la rationalisation de l'ancienne coutume dans la réforme deutéronomique (ἐν: RHR 13, σελ. 1-29), 1933, σελ. 1 ἐξ., —, L' idéal politique et social du Deutéronome. La fraternité d' Israël (ἐν: RHR 13, σελ. 289-323), 1933, σελ. 290, 318 ἐξ., 320, 323. Αἱ πλείους τῶν ἀνωτέρω διατριβῶν του συνεσωματώθησαν ἐν τῷ ἔργῳ του Du Groupe ethnique à la Communauté religieuse. Le problème sociologique de la religion d' Israël (EHPR 33), Paris 1937. Τοῦ τελευταίου τούτου ἔργου ἰδίᾳ πρβλ. τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἡμέτερον πρόβλημα σελ. 7, 20 ἐξ., 22, 32-33, 48 ἐξ., 49-51, 96 ἐξ., 103, 106-108, 109-113, 145 ἐξ., 158, 160 ἐξ., 173-177, 198-201 κλπ.

δὸς τῆς σχολῆς Wellhausen. Θὰ πρέπη, ἴσως, νὰ μνημονεύσωμεν σημεῖα τινὰ τοῦ κλασσικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Οὕτω π.χ. προκειμένου περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ἐνθα, συμφώνως τῷ γνωστῷ ἐξελικτικῷ σχήματι, ἐπεκράτει καὶ κατ' αὐτὸν ἡ ὀλοκρατία, παρατηρεῖ: α "Ο,τι εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐν τῷ πρωτογόνῳ τούτῳ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, εἶναι ἡ, οὕτως εἰπεῖν, ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη, ἥτις ἐνώνει τὴν ὀμάδα καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐξάρτησις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν κοινότητα. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος μόνος καὶ ζῶν μόνον διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, καὶ σκέψεως εἶναι αὐστηρῶς ρυθμισμένοι. Ὑπάρχει συμμορφισμὸς (conformisme) ὑποχρεωτικὸς, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ὀμάς ὑποβάλλει ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς εἰς τοὺς κανόνας τῆς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς· καὶ κανεῖς, ἐπὶ ποινῇ ἀποκλεισμοῦ καὶ ἐξαλείψεως, δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ διαφοροποιηθῇ ἀπὸ τὸν συλλογικὸν (collectif) τύπον. Τὰ ἄτομα δὲν ὑπάρχουν παρὰ χάριν τῆς ὀμάδος καὶ δὲν δύνανται νὰ ζήσουν καὶ νὰ δράσουν, εἰ μὴ ἐν συνδέσμῳ μετὰ τοῦ ὀλου, τοῦ ὁποῖου δὲν εἶναι παρὰ ἀπλᾶ συνθετικὰ στοιχεῖα. Τὸ ἄτομον εἶναι διὰ τὴν ὀμάδα ὅ,τι τὸ μέλος εἰς τὸ ζωντανὸν σῶμα»¹. Εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρησις ἐνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων, σήμερον, ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ., ὅστις ὀμιλῶν περὶ τοῦ A.Causse ἐπισημαίνει τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος «ἀπὸ τινος ἐπόψεως ἐγένετο περισσότερον τοῦ Wellhausen ἐγγελιανός»².

Παρὰ τὴν εὐρυτάτην ὀμως διάδοσιν τοῦ νέου ρεύματος ἀνά τὴν διεθνή ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθήκης, ὑπῆρξαν ἐρευνηταί, οἵτινες, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμειναν ἀνεπηρέαστοι. Ἄλλοι πάλιν ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸ πρόβλημα, τοῦ ὁποῖου τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρέυνης ἐνταῦθα ἐξετάζομεν, ἐν τῇ διαπραγματεύσει αὐτοῦ, τηροῦν, ἐν τινι μέτρῳ, ἰδίαν γραμμὴν, ἀποδεχόμενοι ὀμως ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω ἐκτεθείσας κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. γνωστὸν ἤδη ἐξελικτικὸν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου σχῆμα. Χαρακτηριστικοῦ ἐκπροσώπου τῆς τοιαύτης μερίδος τῶν παλιοδιαθηκολόγων, οἵτινες ἀήκουν ἐν τέλει εἰς τοὺς ὀλοκρατικούς, μνημονεύομεν ἐνταῦθα τοῦ H.J.CADBURY³, ἀσχοληθέντος περὶ τὴν σημασίαν τῶν ἔθνικῶν ἰδανικῶν τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, τὸν ρόλον τῶν ὀπισίων εἰς βάρους τῆς ἀτομικότητος καὶ ὑπερτονίζει.

* * *

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων Γάλλων κοινωνιολόγων καὶ ἔθνολόγων δημιουργεῖται νέα, λίαν ἀξιόλογος μάλιστα, κατεύθυν-

1. Du Groupe ethnique à la Communauté religieuse..., σελ. 20-21.

2. W.F.ALBRIGHT, Von der Steinzeit zum Christentum. Monotheismus und geschichtliches Werden (Dalp 55), Bern 1949, σελ. 83-84.

3. National Ideals in the Old Testament, New York 1920, σελ. 15 ἐξ., 93 ἐξ., 170 ἐξ., 178 ἐξ., 257 ἐξ., 262.

σις εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π.Δ., ἥτις, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κοινωνιολογικὴν τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ ἔρευναν, στρέφει τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως τῶν Ἑβραίων, οὗς, συμφώνως τῇ θεωρήσει τῆς σχολῆς ταύτης, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναπτύσσεται ἡ νέα αὐτῆ κατευθύνσις, ἐκδέχεται ὡς ἀνήκοντας ἀρχικῶς εἰς τοὺς οὕτω καλουμένους «πρωτογόνους λαούς»¹. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἤδη γνωστὰς ἐπιδράσεις εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νέας ταύτης στροφῆς τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ τὴν ἔρευναν τῆς ψυχουσυνθέσεως καὶ δὴ καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν Ἑβραίων δέον νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα καὶ ἄλλη τις ἐπίδρασις ἀσκηθεῖσα, ἐπὶ τινος τοῦλάχιστον ἐρευνητάς, οἵτινες πρωταγωνιστοῦν εἰς τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ καθ' ὅλου προβλήματος τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ἥτοι ἡ ἐπίδρασις τοῦ διαπρεποῦς Δανοῦ ἀνθρωπολόγου V.GRÖNBECH, «ὑπὸ τὸ κράτος τῆς γοητείας» τοῦ ὁποίου διατελεῖ καὶ ὁ κυριώτερος, ἴσως, πρωταγωνιστῆς τῆς ἐρεύνης τῆς τε ψυχουσυνθέσεως καὶ ψυχολογίας τῶν Ἑβραίων γνωστὸς Δανὸς ἐπιφανὴς παλαιοδιαθηκολόγος J.PEDERSEN, κατὰ τὴν ὁμολογίαν ἐνὸς τῶν διαπρεπεστέρων ἐκπροσώπων τῆς κατευθύνσεως ταύτης ἐν τῇ Π.Δ.² «Ἐκάστη κοινότης σχηματίζει μίαν ἐνότητα, ἀλλ' ἡ ἐνότης αὐτῆ δὲν εἶναι μηχανικὴ δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἐξάλειψιν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ εἰς τὸν ἐμποτισμὸν τούτου διὰ τοῦ κοινοῦ χαρακτήρος καὶ πνεύματος τῆς κοινότητος...», ὑποστηρίζει ὁ προμνημονευθεὶς J.Pedersen³. Ἀλλαχοῦ δὲ παρατηρεῖ: «Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ πλήρη ἐνότητα μετὰ τοῦ συνόλου τῆς οἰκογενείας του, τοῦ νοικοῦα του καὶ τῆς ἰδιοκτησίας του. Φυσικὴ κοινότης σημαίνει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, μίαν κοινὴν θέλησιν καὶ οὕτω μίαν κοινὴν εὐθύνην. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κέντρον τῆς κοινῆς ταύτης θελήσεως. Δὲν ἐνεργεῖ δι' ἑαυτὸν καὶ μόνον, ἀλλὰ διὰ τὸ σύνολον τοῦ οἴκου του...»⁴. Περαιτέρω ὁ ἐν λόγῳ ἐρευνητῆς δέχεται ὅτι: «Ἡ ἐνότης τῆς οἰκογενείας ἢ τοῦ οἴκου εἶναι οὕτω σταθερά, ἡ ἁρμονία τοσοῦτον βαθεῖα, ὥστε αὐδεμία τῶν δύο λέξεων ἐνότης ἢ ἁρμονία εἶναι ἐντελῶς ἐπαρκής»⁵. «Ὁ Ἰσραηλίτης», ὡς λέγει, «ἀνήκει εἰς διάφορα σύνολα, τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα εἶναι... ἡ πόλις καὶ τὸ ἔθνος»⁶, ἡ ἐνότης τοῦ λαοῦ, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τῆς γνωστῆς ἤδη ἀλληλεγγύης, «εἰσίδεται ἐπὶ τῆς κοινῆς ὑπάρξεως καὶ κοινῆς ἱστορίας, ἢ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐπὶ μιᾶς ψυχικῆς κοινότητος»⁷. Οὕτω π.χ. κατὰ τὸν Pedersen «οἱ προφῆται ὀμιλοῦν πρὸς τὸν

1. Πρὸβλ. ἀνωτέρω σελ. 17, ὑποσημ. 3, 4 ὡς καὶ É.DURKHEIM, Le système Totémique en Australie, Paris 1925².

2. A.R.JOHNSON, The Psalms (ἐν: OTMS, σελ. 162-209), 1951, σελ. 189.

3. Israel. Its Life and Culture, I-II, London-Copenhagen (1920, ἀγγλ. ἐκδ. 1926¹) 1954³, σελ. 57.

4. Μν. ἔργ., σελ. 271.

5. Μν. ἔργ., σελ. 274.

6. Μν. ἔργ., σελ. 275.

7. Ἐνθ' ἄν.

λαδὸν ὡς μίαν ὄντοτητα ἔχουσαν κοινήν εὐθύνην»¹. Ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας ἐνταῦθα εἶναι καὶ ἡ περὶ τοῦ «Δούλου-Κυρίου» ἔπιφαις αὐτοῦ, καθ' ἣν «... ὁ Ἰσραήλ ἐνσωματωμένος εἰς ἓν πρόσωπον ὑφίσταται τὴν τύχην τοῦ Ἰσραήλ...»² καὶ ὅτι «ὁ δοῦλος ἦτο ὁ Ἰσραήλ, ὅστις εἶχεν εἰσέτι μίαν ἀποστολήν μεταξὺ τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ τῶν ξένων»³. Καὶ μόνον αἱ ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Δανου τοῦτου ἐρευνητοῦ τῆς Π.Δ. δικαιολογοῦν, νομίζομεν, ἐπαρκῶς τὴν ἐν προκειμένῳ παρατήρησιν τοῦ W.F.Albright, ὅτι «εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν σχολὴν ἀνήκει ἐπίσης ἐξ ὀλοκλήρου ὁ J.Pedersen, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον Israel. Its Life and Culture εἶναι μία τῶν σπουδαιότερων συμβολῶν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐβραϊκῆς ζωῆς καὶ σκέψεως»⁴.

Τὸ νέον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κατευθύνσεως εἶναι ἐπίσης, ὡς ἐλέχθη, ἡ ἐρευνα τῆς ἐβραϊκῆς ψυχολογίας. Καρπὸς δὲ τῆς ἐρέυνης ταύτης εἶναι ἡ ἀνακάλυψις, δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῆ, τοῦ γνωστοῦ ὡς pars-pro-toto τρόπου σκέψεως καὶ ἐκφράσεως. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ παρατήρησις τοῦ σπουδαιότερου, ἴσως, ἐρευνητοῦ αὐτῆς J.Pedersen περὶ τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης, ἣτις «εἶναι πλήρης ἐκείνων, ἅτινα καλοῦμεν περιληπτικά (collectives), διότι ὁ Ἐβραῖος πάντοτε ἀντιλαμβάνεται τὸ γενικόν»⁵.

* *

Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰς βάσεις τῆς νέας κατευθύνσεως, τῆς ὁποίας ἐνταῦθα προτιθέμεθα νὰ μνημονεύσωμεν καὶ ἐννοοῦμεν τὴν περιλάλητον θεωρίαν περὶ τῆς Corporate Personality (συσσωματωμένης προσωπικότητος), ἣτις κατὰ τε τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν ἀσκειῖ μεγίστην ἐπίδρασιν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπὶ τὴν ἐρευναν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀπότοκος τῆς κοινωνιολογικῆς τῆς Π.Δ. ἐρέυνης, ὡς, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν γενικαῖς, τοῦλάχιστον, γραμμααῖς εὐρίσκομεν αὐτὴν διατυπωμένην ἤδη ἐν τῷ κλασσικῷ ἔργῳ τοῦ προμνημονευθέντος Ἄγγλου ἐρευνητοῦ W.R.Smith⁶. Ὁ πρῶτος ὅμως συστηματικῶς διατυπώσας αὐτὴν εἶναι ὁ γνωστὸς διαπρεπὴς Ἄγγλος παιδιαθρολογὸς H.WHEELER ROBINSON⁷, ἀσχροληθὴς καὶ αὐτός, λίαν

1. Ἐνθ' ἄν.

2. Israel. Its Life and Culture, III-IV, London-Copenhagen (1934, ἀγγλ. ἐκδ. 1940¹) 1953², σελ. 604.

3. Μν. ἔργ. (III-IV), σελ. 605.

4. Von der Steinzeit zum Christentum..., σελ. 85.

5. Israel (I-II), σελ. 110.

6. Lectures on the Religion of the Semites..., πρβλ. ἰδίᾳ σελ. 273 ἐξ., 505.

7. Hebrew Psychology (ἐν: PB, σελ. 353-382), 1925, ἰδίᾳ σελ. 376, 378, 382, —, The Hebrew Conception of Corporate Personality (ἐν: Werden und Wesen des A. T., BZAW 66, σελ. 49-62) Berlin 1936.—, The Religious Ideas of the Old Testament, London (1913) 1956², σελ. 87 ἐξ., 163 ἐξ., 185 ἐξ., 203 ἐξ.

ἐνωρίς μάλιστα, περὶ τὴν ἑβραϊκὴν ψυχολογίαν¹. Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἐρευνητὴν, «ὡς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι, οὕτω καὶ ἐν τῇ κοινότητι ὑφίσταται ἀμοιβαία ἀλληλοεξάρτησις ἐνὸς ἐκάστου τῶν μερῶν μετὰ τῶν ὑπολοίπων καὶ ἕκαστον τῶν μερῶν λειτουργεῖ σχεδὸν ἐν ἀλληλοεξαρτήσῃ πρὸς τὰ λοιπὰ. Ὑπάρχει τοιοῦτό τι ὡς »συσσωματωμένη προσωπικότης« (Corporate Personality) ἐν τε τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ γενικῶς καὶ ἐν τῇ ἑβραϊκῇ σκέψει ἰδιαιτέρως...»². Ἴδου ὅμως καὶ πῶς ὀρίζει οὗτος τὴν ἔννοιαν τῆς Corporate Personality: «Συσσωματωμένη προσωπικότης σημαίνει, δι' ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ, τὸν τρόπον χρήσεως τῆς οἰκογενείας, τῆς φυλῆς, ἢ τοῦ ἔθνους, ὡς τῆς μονάδος ἐν τῇ θέσει τοῦ ἀτόμου»³. Ἀλλαχοῦ δὲ παρατηρεῖ, ὅτι κῆ μεγάλη ἢ ἡ μικρὰ ὁμάς ἐθεωρεῖτο ἀναντιρρήτως ὡς ἐνότης· νομικαὶ διατάξεις εἶχον ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ γεγονότος ἢ τοῦ μύθου τοῦ δεσμοῦ - αἵματος, ἀναγομένου συνήθως εἰς ἓνα κοινὸν πρόγονον· ἡ ὅλη δὲ ὁμάς, περιλαμβάνουσα τὰ παρελθόντα, τὰ παρόντα καὶ μέλλοντα μέλη τῆς, ἠδύνατο νὰ λειτουργῇ ὡς ἐν ἐπὶ μέρους ἄτομον διὰ μέσου οἰοῦδηποτε ἐκ τῶν μελῶν του, θεωρουμένου ὡς ἀντιπροσωπεύοντος αὐτήν»⁴. Ἡ ἔννοια τῆς οὕτω νοουμένης Corporate Personality «ἐπηρεάζει ὀλόκληρον τὴν σχέσιν τῶν Ἰσραηλιτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν Jahwe»⁵, ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ἑβραϊκῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ «μέχρι τῶν ὑψηλοτέρων ἐπιπέδων τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης»⁶. Οὕτως, ἐν τῇ πράξει, ἡ ἐν λόγῳ θεωρία ὡδήγηε ἤδη τὸν H.W. Robinson εἰς τὴν ἀνάλογον ἐρμηνείαν τοῦ τε ψαλμικοῦ («ἐγὼ») καὶ τοῦ ὑποκειμένου τῶν ἀσμάτων τοῦ «Ἐβεδ-Γιαχβέ»⁷, ὡς καὶ πλείστον ὅσων χωρίων, ἅτινα ἄλλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐκφράζοντα τὴν ἀτομικότητα ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Λίαν χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ ὅτι ὁ H.W. Robinson, παρὰ τὴν νέαν ταύτην θεώρησιν τοῦ προβλήματος, ἀκολουθεῖ τὸ ἤδη γνωστὸν ἐξελικτικὸν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. σχῆμα⁸.

Ἐκ παραλλήλου καὶ δὴ ταυτοχρόνως σχεδόν, ἀν μὴ καὶ ἐνωρίτερον, πρὸς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Ἄγγλον ἐρευνητὴν, ἕτεροι δύο γνωστοὶ ἐκπρόσωποι τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης ὑπεστήριξαν τὰς αὐτὰς ἐπόψεις, διατυπώσαντες, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὴν αὐτήν, ὡς καὶ ὁ H.W. Robinson, θεωρίαν. Ἐν πρώτοις ὁ ἐπιφανὴς ἰδρυτὴς τῆς φερωνόμου σχολῆς Νορβηγός

1. Hebrew Psychology..., σελ. 375-378,—, The Cross of the Servant. A Study in Deutero-Isaiah, London 1926, σελ. 24-39 κλπ.

2. Hebrew Psychology..., σελ. 376.

3. Ἐνθ' ἀν.

4. The Hebrew Conception of Corporate Personality..., σελ. 49.

5. The Hebrew Conception..., σελ. 55.

6. Ἐνθ' ἀν.

7. The Hebrew Conception..., σελ. 57 ἐξ., —, The Religious Ideas of the Old Testament..., σελ. 90 ἐξ., κλπ.

8. The Hebrew Conception..., σελ. 54,—, The Religious Ideas..., σελ. 87 ἐξ., 89 ἐξ., 163 ἐξ., 168 ἐξ., κλπ.

S.MOWINCKEL, ασχοληθείς, ὡς γνωστόν, περὶ τοὺς Ψαλμούς¹, ἤρμηνευσεν τὸ ψαλμικὸν «ἐγὼ» ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἡδὴ ἐκτεθείσης θεωρίας, χρησιμοποίησας, μάλιστα, ὡς ἴδιον ἀντίστοιχον τεχνικὸν ὄρον, ἐκφράζοντα τὴν ἔννοιαν τῆς Corporate Personality, τὸ «Gross-Ich» (μέγα-ἐγὼ)², ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ νομικοῦ «σὺ» ὑποστηρίζει τὰ αὐτά³. Ὁ S.Mowinkel εἶναι, μετὰ τὸν J.Pedersen, ὁ δεῦτερος κατὰ σειράν ἐρευνητής, ὅστις ἐδέχθη, εἰς ἰκανὸν μάλιστα βαθμὸν, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Δανοῦ ἀνθρωπολόγου V. Grönbech, κατὰ τὴν ἐν λόγω ἔρευνάν του⁴.

Ὁ κορυφαῖος, ἴσως, σήμερον ἐκπρόσωπος τῆς πλαιιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης O.EISSFELDT, εἶναι ὁ ἕτερος τῶν ὁμοῦ μετὰ τοῦ H.W.Robinson δύο ἐρευνητῶν, οἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν θεωρίαν, περὶ ἧς ἐν προκειμένῳ ὁ λόγος. Ὁ εἰρημένος Γερμανὸς ἐρευνητῆς ἐφαρμόζων τὴν περὶ Corporate Personality θεωρίαν ἐρμηνεύει ἀναλόγως καὶ τὰς περὶ τῶν πατριαρχῶν ἀφηγήσεις τῆς Γενέσεως (ἰδίᾳ δὲ τοῦ Ἰακώβ καὶ τῶν υἱῶν του)⁵ καὶ δὴ καὶ τὰ ἕσματα τοῦ «Ἐβεδ-Γιαχβὲ»⁶, χρησιμοποιοῦν μάλιστα ὡς παράλληλον τεχνικὸν ὄρον τὸ «Gesamtperson» (συνολικὸν πρόσωπον)⁷.

Καὶ οἱ τρεῖς προμνημονευθέντες ἐρευνηταὶ καὶ πρωταγωνισταὶ τῆς νέας ταύτης θεωρήσεως τοῦ προκειμένου προβλήματος, τελοῦν, πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ἐπίδρασιν τῶν Γάλλων κοινωνιολόγων κλπ. Ἐ. Durkheim καὶ L.Lévy-Bruhl, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀποδέχονται, ἐν γενικαῖς τουλάχιστον γραμμαῖς, τὸ ἐξελικτικὸν σχῆμα τοῦ J. Wellhausen περὶ ἀρχικῆς δηλ. δλοκρατίας ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ καὶ βαθμιαίας

1. Psalmenstudien, I-VI, Kristiania 1921-1924.

2. Psalmenstudien I. Awän und die individuellen Klagepsalmen, Kristiania 1921, σελ. 165 ἐξ., πρβλ. σελ. 164, —, Psalmenstudien II. Das Thronbesteigungsfest Jahwäs und der Ursprung der Eschatologie, Kristiania 1922, σελ. 300, πρβλ. αὐτόθι ὑποσημ. 1, —, Psalmenstudien V. Segen und Fluch in Israels Kult und Psalmen-dichtung, Kristiania 1923, σελ. 35 ἐξ. καὶ δὴ σελ. 36 ὑποσημ. 1 κλπ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Offersang og Sangoffer. Salmediktningen i bibelen, Oslo 1951, ἰδίᾳ σελ. 50-56, 89-91, 227-268, ἐνθα τὸ «Storjeg» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «Gross-Ich». Πρβλ. καὶ τὸν ἔρον «ἀντιπροσωπευτικὸν πρόσωπον» (μν. ἔργ., σελ. 56), καὶ δὴ «συσσωματωμένος ἀντιπρόσωπος» (μν. ἔργ., σελ. 71 ἐξ.) κλπ.

3. Le Décalogue (EHPR 16), Paris 1927, σελ. 6 ἐξ.

4. Πρβλ. H.-J. KRAUS, Geschichte der historisch-kritischen Erforschung..., σελ. 364 κλπ. Ἐξ ἄλλου πρβλ. καὶ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ἴδιου ἐν Psalmenstudien I, σελ. V.

5. Stammesage und Novelle in den Geschichten von Jakob und von seinen Söhnen (ἐν: Εὐχαριστήριον I, σελ. 56-77), 1923, σελ. 75 ἐξ.

6. Der Gottesknecht bei Deuterocesaja (Jes. 40-55) im Lichte der israelitischen Anschauung von Gemeinschaft und Individuum (BRA 2), Halle (Saale) 1933, πρβλ. ἀγγλικὴν ἔκδοσιν The Ebed-Jahwe in Isaiah XL.—LV. in the Light of the Israelite Conception of the Community and the Individual, the Ideal and the Real (ἐν: Exp T 44, σελ. 261-268), 1932-33.

7. Der Gottesknecht..., σελ. 21 ἐξ., —, The Ebed-Jahwe..., σελ. 267 ἐξ.

ἀναδύσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ἰδίᾳ διὰ τοῦ Ἰερεμίου καὶ τῆς αἰχμαλωσιακῆς κοινότητος. Καὶ ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸν O.Eissfeldt, ὅστις σημειωτέον ὅτι, ἂν καὶ ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Wellhausen, θεωρεῖται σήμερον ὡς εἷς τῶν νηφαλιωτέρων διαμαρτυρομένων ἐρευνητῶν τῆς Π.Δ. Ὁ εἰρημένος παλαιδιαθηκολόγος ὑπεστήριξε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι αὐτὸ Ἰερεμίας καὶ ὁ Ἰεζεκίηλ ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδωσαν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἀποφασιστικὴν ὄθησιν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πρὸς τὴν ἀτομοκρατίαν...»¹, ὡς δὲ περαιτέρω μάλιστα διακηρῦσσει, «ὅμως ἡ θρησκευτικὴ ἀτομοκρατία, ἥτις διακρίνεται τὸ πρῶτον παρ' Ἰερεμιά, εἶναι ἐν τούτοις τι τὸ νέον»².

Τὰ περὶ τῆς νέας ταύτης κατευθύνσεως ἐν τῇ ἐρεύνη τοῦ προβλήματος τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. λεχθέντα, νομίζομεν, ὅτι δικαιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς θεωρίας περὶ Corporate Personality, ὡς τῆς φάσεως ἐκείνης τῆς ἐν προκειμένῳ ἐρεύνης, ἥτις, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς της, ἐμελλε νὰ ἀποβῇ ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον μέση, ἀλλ' ἐπαμφοτερίζουσα ὁδός, ὁδηγοῦσα, ὅμως, ἀσφαλῶς εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἐκμηδένισιν τῆς προσωπικότητος ἐν τῇ Π.Δ., τὴν ὁποίαν ἐκ πρώτης μόνον ὄψεως παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀναγνωρίζει.

Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία περὶ τῆς Corporate Personality ἐν τῇ Π.Δ. εὗρε πλείστους ὅσους ὀπαδούς, ἐξ ὧν μνημονεύομεν ἐναυθῶτα τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν. Ἐν πρώτοις μνημονευτέος ὁ B.M.PICKERING³, ὅστις ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον τοῦτον ἤδη πρὸ τῆς συστηματικῆς διατυπώσεως τῆς σχετικῆς θεωρίας ὑπὸ τοῦ H.W.ROBINSON. Ἐρχονται ἔπειτα οἱ γνωστοὶ δόκιμοι παλαιδιαθηκολόγοι W.O.E.OBSTERLEY καὶ T.H.H.ROBINSON⁴, οἵτινες εἰσάγουν τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν παρεχομένην εἰκόνα τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας, ἐνῶ ὁ H.E.FOSDICK⁵ ποιεῖται χρῆσιν αὐτῆς ἐπίσης ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν κυρίων θεολογικῶν ἰδεῶν τῆς Βίβλου. Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω, καὶ ὁ μαθητῆς τοῦ S.Mowinckel, ἀμα δὲ καὶ πρωταγωνιστῆς τῆς φερωνύμου σχολῆς του, H.BIRKELAND⁶, ἀκολουθεῖ τὴν κατεύθυνσιν τῆς Corporate Personality ἐν τῇ περὶ τῶν Ψαλμῶν γνωστῇ ἐρεύνη του. Τέλος, ἵνα μὴ ἐκταθῶμεν εἰς ἄλλας λεπτομερείας, εἷς τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων, ἀμα δὲ καὶ πρωταγωνιστῶν τῆς ἐν λόγῳ θεωρήσεως τοῦ προβλήματος, ὑπῆρξε, σχεδὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐμφανισεώς της, ὁ διακεκριμένος σύγχρονος Ἕλληνας

1. Vom Werden der biblischen Gottesanschauung und ihrem Ringen mit dem Gottesgedanken der griechischen Philosophie (HUR 42), Halle (Saale) 1929, σελ. 13.

2. Ἐνθ' ἄν., σελ. 13-14.

3. Jeremiah (ἐν: NCHS, σελ. 486-514), London 1929, σελ. 487 ἐξ.

4. Hebrew Religion its Origin and Development, New York 1937², σελ. 263 ἐξ.

5. A Guide to Understanding the Bible, New York - London 1938, σελ. 56 ἐξ., 58 ἐξ., πρβλ. σελ. 73 κλπ.

6. Die Feinde des Individuums in der israelitischen Psalmenliteratur, Oslo 1933, σελ. 114 ἐξ., 117, 124 ἐξ., 321 ἐξ. κλπ.

παλαιο λικθρικολόγος A.B. JOHNSON¹, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἰσχύουν ὅσα περὶ τῶν λοιπῶν πρωτεργατῶν τῆς κατευθύνσεως ταύτης ἐλέχθησαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν γνωστῶν Γάλλων κοινωνιολόγων ἀσκηθεῖσαν κλπ. ἐπ' αὐτοὺς ἐπίδρασιν.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν νέαν τροπὴν τῆς ἐρεῦνης, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ὑφίσταται πάντοτε ἡ ἀρχικὴ κατεύθυνσις τοῦ J. Wellhausen, ἡ υἰοθετοῦσα τὸ γνωστὸν θρησκευτικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα του, ὡς τοῦτο διὰ τοῦ W.R. Smith ἀπέβη ἅμα καὶ κοινωνιολογικόν. Οὕτω κατὰ τὴν περιόδον ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν διαπρεπεῖς ἐρευνηταὶ τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. προβάλλουν ἐκ νέου τὰς ἀρχικῶς διατυπωθείσας ὀλοκρατικὰς ἐπόψεις καὶ ἐμμένουν στερεῶς εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ κοινωνιολογικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. Ἄρκουμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνειάν τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν. Ἐκ μὲν τῶν Γερμανῶν ἐρευνητῶν σημειοῦμεν ἐν πρώτοις τοὺς G. HÖLSCHER², J. MEINHOLD³, HANS DUHM⁴, F. BAUMGÄRTEL⁵, εἶτα δὲ καὶ τὸν H. W. HERTZBERG⁶, ἐν τινι μέτρῳ μάλιστα καὶ αὐτὸν τὸν H. SMIDT⁷ μαθητὴν τοῦ H. Gunkel, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος. Ἐπίσης εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην δέον, ἴσως, νὰ ὑπαχθῇ καὶ ὁ διαπρεπὴς Γερμανὸς ρωμαιοκαθολικὸς ἐρευνητὴς L. DÜRR⁸, ὅστις π.χ. ἐρμηνεύει κατὰ τὸν γνωστὸν ὀλοκρατικὸν τρόπον καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν 4ην ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου. Ἐκ δὲ τῶν Ἄγγλων ἐρευνητῶν τῆς Π.Δ. ὑπέρμαχος τῶν ὀλοκρατικῶν ἐπόψεων καὶ τοῦ σχετικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ S. A. COOK⁹, μαθητὴς τοῦ W. R.

1. The Rôle of the King in the Jerusalem Cultus (ἐν: The Labyrinth, σελ. 71-111), London 1935, σελ. 74 ἐξ.

2. Πρβλ. Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion, Giessen 1922 σελ. 86 ἐξ., 112, 118, 149, 182-183 ἐξ.

3. Πρβλ. Einführung in das Alte Testament. Geschichte, Literatur und Religion Israels, Giessen 1926², σελ. 229, πρβλ. 148 ἐξ.

4. Der Verkehr Gottes mit den Menschen im Alten Testament, Tübingen 1926, σελ. 31 ἐξ. κλπ.

5. Die Eigenart der alttestamentlichen Frömmigkeit, Schwerin/Meklb. 1932, σελ. 20, 21, 22, 23 κλπ., πρβλ. ὁμοως σελ. 25.

6. Prophet und Gott (BFChTh 28,3), Gütersloh 1923, σελ. 179 ἐξ., 225 ἐξ., 227 ἐξ., 229-231.

7. Πρβλ. Die grossen Propheten (SAT), Göttingen 1923², ἐνθα διατείνεται περὶ τοῦ Ἠσαίου ὅτι: «Der Glaube an Gottes Gerechtigkeit wird hier zum ersten Male zu einer wirklich persönlichen Angelegenheit des einzelnen» (σελ. 31), πρβλ. παρατέρω σελ. 363, 418 ἐξ., 421 ἐξ., 452 κλπ.

8. Die Wertung des Lebens im Alten Testament und im antiken Orient, Kirchhain/N-L. 1926, σελ. 23.

9. Πρβλ. The Religious Environment of Israel (ἐν: PB, σελ. 41-72), 1925, σελ. 55 ἐξ., 67.

Smith, τοῦ ὁποίου καὶ τὸ κλασσικὸν ἐν προκειμένῳ ἔργον ἐξέδωκε μετὰ προσθηκῶν κλπ.¹, ὡς καὶ οἱ θιασῶται τῆς σχολῆς τοῦ J. Wellhausen καὶ γνωστοὶ ἄμα διακεκριμένοι παλαιδιαθηκολόγοι J. SKINNER², R. H. KENNET³ καὶ T. H. ROBINSON⁴ κ.λ.⁵. Πρὸς τούτοις καὶ ὁ Ἑβραῖος τῆς Π. Δ. ἐρευνητῆς J. MORGENSTERN⁶ υἱοθετεῖ τὰς ὡς ἄνω ἐπόψεις.

Διὰ τῶν ὀλίγων τούτων περατοῦμεν τὴν βραχεῖαν ἱστορικὴν ἐπισκόπῃσιν τῶν ὀλοκρατικῶν καὶ ἐξελικτικῶν ἐπόψεων τῆς ἐρεύνης τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ. μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου (1940), κατὰ τὰς ὁποίας ἐπόψεις τὸ ἄτομον ὑποτιμᾶται, ἂν μὴ καὶ ἐκμηδενίζεται, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἐξαίρεται ὑπερέτρωσ ἢ σημασία τοῦ συνόλου, γενικῶς δὲ εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰερειμίου οὐσιαστικῶς δὲν ὑφίσταται κατὰ τοὺς ὀλοκρατικοὺς προσωπικότης ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ.

2. Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΟΛΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ. Ἦδη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε καὶ ἠνδροῦτο δηλ. ἡ σχολὴ τοῦ J. Wellhausen καὶ διευτυοῦντο ὅλον ἐν σαφέστερον αἰ ὀλοκρατικαὶ καὶ ἐκμηδενίζουσαι τὸ ἄτομον ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ γνωσταὶ ἐπόψεις αὐτῆς, ἠκούσθη καὶ ἡ πρώτη σθεναρὰ φωνὴ ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν θεωριῶν. Ὁ ED. KÖNIG εἶναι ὁ πρῶτος⁷, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τολμήσας ὅπως ὑψώσῃ τὸ ἀνάστημά του ἔναντι τῶν μεγάλων ἀναστημάτων τοῦ J. Wellhausen καὶ τῶν ἐπιφανῶν ὁπαδῶν του B. Duhm, B. Stade, K. Budde, εἶτα δὲ καὶ τῶν W. R. Smith, R. Smend κ. λ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ E. König ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς σχετικῆς ἐρεύνης συνίστατο εἰς τὴν ἐπὶ σπουδαίων τινῶν χωρίων

1. Lectures on the Religion of the Semites, London 1927³. Πρβλ. προσθήκας σελ. 505, 590 ἐξ. (ἐνθα οὗτος ἀποδέχεται καὶ τὴν Corporate Personality), περαιτέρω σελ. 592 ἐξ., 626, 683 κλπ.

2. Prophecy and Religion. Studies in the Life of Jeremiah, Cambridge 1922¹ σελ. 6 ἐξ., 14 ἐξ., 16, 151 ἐξ., 201-230, ἰδίᾳ σελ. 223 ἐξ.

3. Πρβλ. The Contribution of the Old Testament to the Religious Development of Mankind (ἐν: PB, σελ. 383-402), 1925, σελ. 400, —, Israel (ἐν: HERE VII, στ. 438α-456β), (1914)1955³, στ. 449β, 452α κλπ.

4. Prophecy and the Prophets in Ancient Israel, London 1923¹, σελ. 138, 139 ἐξ.

5. Πρβλ. π.χ. A. S. PEAKE, The Servant of Yahweh and Other Lectures, 1931, σελ. 1 ἐξ. κλπ.

6. The Book of the Covenant, Part III (ἐν: HUCA 8-9, σελ. 1-150), 1931-32, σελ. 2, 3 ἐξ.

7. Ὁ J. SCHARBERT ἐμφανίζει τὸν F. SCHNEDERMANN ὡς πρῶτον ἀντιδράσαντα κλπ., τοῦ δὲ E. KÖNIG οὐδόλως μνημονεύει [Solidarität in Segen und Fluch... (BBB 14), σελ. 3].

τῆς Π.Δ., ἔνθα προβάλλεται ἡ θέσις τοῦ ἀτόμου, θεμελιουμένην ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ὑποτιμήσεως ἢ καὶ ἐκμηδενίσεως, ὡς εἶδομεν, αὐτοῦ ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Οὕτω, διὰ τῆς στάσεως τοῦ εἰρημένου γνωστοῦ ἐρευνητοῦ τῆς Π.Δ., οὐ μόνον ἀρχεται νέον κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρεύνης, ἥτις ἤδη λαμβάνει ἀντίθετον τροπὴν, ἀλλὰ καὶ διασκεδάζεται ἡ ἐντύπωσις περὶ τοῦ ὀλοκρατικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος ὡς τινος, οὕτως εἶπεῖν, δόγματος ἐν τῇ σχετικῇ ἐρεύνη, καὶ δὴ ἀρχεται ὁ οὐσιαστικὸς καὶ γόνιμος διὰ τὴν διακριβωσιν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. διάλογος, παραμεριζομένου πῶς τοῦ μονολόγου τῆς γνωστῆς ὀλοκρατικῆς κατευθύνσεως. Ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ *Die Hauptprobleme der altisraelitischen Religionsgeschichte*¹ ὁ König, ὅστις σημειωτέον καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐν προκειμένῳ ἐρευναν τὸν ἐπιτυχέστατον ὄρον *Totalismus*² (ὀλοκρατία), ἀντικρούων τὸ θρησκευολογικὸν καὶ κοινωνιολογικὸν ἐξελικτικὸν σχῆμα, διετύπωσεν ἐν εἴδει συμπεράσματος τρεῖς προτάσεις, αἵτινες βαθύτατα ἐπηρεάσαν τοὺς μεταγενεστέρους ἐκπροσώπους τῆς νέας ταύτης τροπῆς τῆς ἐρεύνης τῆς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω κατὰ τὸν E.König· α) «καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις θιασώταις τῆς πίστεως τοῦ Jahwe πρόκειται περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἐπὶ μέρους προσώπου...»³, β) «... ὑπὸ τῶν συγγραφέων-προφητῶν δὲν διετυπώθη οὐδεμία νέα θεωρία περὶ τῶν σταδίων τῆς θρησκευτικότητος τοῦ Ἰσραήλ...»⁴ καὶ γ) «... καὶ ἐν τῇ μεταϊχμαλωσιακῇ ἐπίσῃ κοινότητι ἢ ἐπὶ μέρους εὐσεβῆς προσωπικότης ἠσθάνετο ἑαυτὴν ὡς μέλος τοῦ συνόλου τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι γενεαλογικῶς ἀνήκει εἰς τὸν Ἰσραήλ, ἀπορρέει ἡ ἰδιότης τῆς ὡς ἀνηκούσης εἰς τὸν Jahwe...»⁵.

Μετὰ τινὰ ἔτη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς διατριβῆς τοῦ E.König ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ F.SCHNEDERMANN⁶ μικρὰ αὐτοτελὴς μελέτη, ὅπου καταδεικνύεται, ὅτι ἤδη ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ ἡ θρησκευτικότης εἶχεν ἐπίσης ἀτομικὸν χαρακτῆρα⁷. Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ χρονικὴν περιόδον εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ ἡ ἐκτενεστέρα ἅμα καὶ συστηματικώτερα διατριβὴ τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου E.SELLIN, ὑπὸ τὸν τίτλον *Das Subjekt der altisraelitischen Religion*⁸ (τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀρχαίας Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας), ἔνθα οὕτως, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ναὶ μὲν δεχεται ὅτι «τὸ σύνολον τοῦ λαοῦ εἶναι ὑποκείμενον τῆς θρησκείας»⁹, ἀλλ' ἐκ παραλλήλου ἀναγνωρίζει,

1. Leipzig 1884, ἰδίᾳ κεφ. XII, σελ. 95-103.

2. *Die Hauptprobleme...*, σελ. 99 ὑπόσημ. 2.

3. Μν. ἔργ., σελ. 99.

4. Μν. ἔργ., σελ. 100.

5. Ἐνθ' ἄν.

6. *Gab es im älteren Israel eine persönliche Frömmigkeit?* (ἐν: NKZ 4, σελ. 138-142), 1893.

7. Μν. ἔργ., πρβλ. ἰδίᾳ σελ. 142.

8. Ἐν: NKZ 4, σελ. 441-479, 1893.

9. *Das Subjekt der altisraelitischen Religion...*, σελ. 442.

«ὅτι ἐπίσης ὁ ἐπὶ μέρους Ἰσραηλίτης ἡσθάνετο ἑαυτὸν ὄντα ἐν προσωπικῇ σχέσει πρὸς τὸν Jahve, τ.ξ. ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπίσης ἡσθάνετο ἑαυτὸν ὡς ὑποκείμενον τῆς θρησκείας»¹. Τὴν θέσιν του δὲ ταύτην ὁ ἐν λόγῳ Γερμανὸς ἐρευνητῆς προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς ὀρθὴν στηριζόμενος ἐπὶ σειρᾶς χωρίων τῆς Π.Δ., ἅτινα εἴτε εἶχον παροραθῆ ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων εἴτε πάλιν δὲν εἶχον ἀξιολογηθῆ ὑπ' αὐτῶν δεόντως. Πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ E.Sellin δέχεται περαιτέρω, ὅτι «ὄπου ἐμφανίζεται ψαλμικὸν ἐγὼ, ὀμιλεῖ ἄτομον»² καὶ γενικώτερον, ὅτι «ἡ θρησκευτικὴ λυρικὴ ποίησις εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ πεδίον τῆς ἀτομοκρατίας»³. Ἀξία δὲ ἰδιαίτερας μνείας εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς ἐν συμπεράσματι παρατήρησις αὐτοῦ περὶ τῶν σχέσεων Θεοῦ-λαοῦ καὶ Θεοῦ-ἀτόμου. «Ἡ θέσις ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἄρθρων τῆς πίστεως πρὸς ἄλληλα εἶναι πρό, ὡς καὶ μετὰ τὴν βαβυλωνίον αἰχμαλωσίαν, ἡ αὐτὴ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους φιλολογικὰ εἶδη, τὰ δὲ παρ' Ἱερεμίᾳ καὶ Ἱεζεκιήλ ἰδιάζοντα φαινόμενα δέον νὰ ἐξηγηθοῦν ἐκ τῆς ἰδιαζούσης ἐποχῆς αὐτῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἰδιομόρφων προσωπικοτήτων· περὶ μιᾶς δὲ δι' αὐτῶν προκληθείσης νέας ἐποχῆς τῆς ἀτομοκρατίας δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος»⁴. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ θέσει τοῦ E.Sellin δύναται τις εὐχερῶς, νομίζομεν, νὰ σημειώσῃ τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν ἀντιστοίχων ἐπόψεων τοῦ E.König⁵ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον ἐρευνητὴν.

Ὁ E.Sellin τὰς περὶ τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. θέσεις του ταύτας ὑπεστήριξεν ἐκ νέου καὶ ἐν τινι συστηματικωτέρᾳ ἐργασίᾳ αὐτοῦ, ὀλίγον βραδύτερον, ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικώτατον τίτλον *Das Hauptproblem der altisraelischen Religionsgeschichte*⁶. Μετὰ τινὰ δὲ ἔτη ὁ κλεινὸς παλαιοδιαθηκ. λόγος H.GUNKEL, ἰδρυτῆς τῆς περιφήμου «Μορφολογικῆς σχολῆς» (*Formgeschichtliche Schule*), προστίθεται εἰς τὴν χορείαν τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν καὶ τῶν ἀναγνωριζόντων τὴν θέσιν τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ Π.Δ. Ὁ ἐν λόγῳ δηλ. ἐρευνητῆς σχολιάζων ἐν τῷ κλασσικῷ ὑπομνήματι του εἰς τὴν Γένεσιν, τὸ χωρίον Γεν. 20₁β, διεκήρυξεν, ὅτι «ἡ πρότασις αὕτη, καθ' ἣν ὁ Θεὸς ἀνταποδίδει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, πρότασις τὴν ὁποίαν οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων θεολόγων, λόγῳ τοῦ ὅτι οὐδένα ρόλον διαδραματίζει παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις προφήταις, θεω-

1. Μν. ἔργ., σελ. 444.

2. Μν. ἔργ., σελ. 466.

3. Μν. ἔργ., σελ. 467-468.

4. Μν. ἔργ., σελ. 477.

5. *Die Hauptprobleme der altisraelischen Religionsgeschichte...*, σελ. 100.

6. Ἐν: NKZ 5, σελ. 316-351, 376-413, 1894. Ἡ αὕτη μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον *Jahwes Verhältnis zum israelitischen Volk und Individuum nach altisraelitischer Vorstellung*, περιελήφθη ὡς τεῦχος I εἰς τὸ ἔργον του *Beiträge zur israelitischen und jüdischen Religionsgeschichte*, Leipzig 1896.

ροῦν ὡς νεωτέραν, ἀνήκει πράγματι ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην θρησκείαν τοῦ Ἰσραήλ...»¹.

* * *

Ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ἐκμηδενιζουσῶν τὸ άτομον ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ ὀλοκρατικῶν θεωριῶν καὶ ἡ παράλληλος ἀνάδειξις τῆς σημασίας αὐτοῦ εὔρον, ὡς ἦτο ἄλλωστε ἐπόμενον, ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Π.Δ. Ἐν πρώτοις σημειοῦμεν τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν νέων ἐπόψεων τῆς ἐρέυνης τοῦ προβλήματος, ὡς εἶναι π.χ. καὶ ἡ δριμεῖα κριτικὴ τῆς ὡς ἄνω προτάσεως τοῦ H.Gunkel, ἡ ἀσκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ W.FRANKENBERG², ὅστις, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εὕρισκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβάλλῃ ἐκ νέου τὸ ὀλοκρατικὸν δόγμα παρατηρῶν, «ὅτι ὁ Θεὸς εἰς ἕκαστον ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων, ὡς άτομον, ἀνταποδίδει κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, εἶναι ἀδιανόητον ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ»³. Ἐξ ἄλλου ὅμως αἱ νέαι ἐπόψεις εἶχον καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα. Οὕτως ἐρευνηταὶ τῆς περιωπῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς κατευθύνσεως τοῦ R.Smend, ἀναθεωροῦν τὰς προτέρας αὐτῶν ἐπόψεις ἐπὶ τὸ μετριοπαθέστερον⁴, ἐνῶ ἕτεροι ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς τοῦ J.Wellhausen, ὡς π.χ. ὁ γνωστὸς διακεκριμένος παλαιδιαθηκολόγος E.Kautzsch, ἀκολουθοῦν μὲν τὰς ὀλοκρατικὰς ἐπόψεις, ἀναγνωρίζουν ὅμως ἐν τινι μέτρῳ καὶ τῶν ἀντιθέτων φωνῶν τὴν ὀρθότητά⁵. Ἐνταῦθα μνημονευτέες καὶ ὁ γνωστὸς τῆς Π.Δ. ἐρευνητῆς H.HOLZINGER⁶, ὅστις ἀναγνωρίζει τὸ άτομον ἐν τῷ β' ἐνίκ. προσ. τοῦ Νόμου⁷, παρ' ὅλον ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ὡς ἄνω σχολήν.

* * *

Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν ἐν τῇ Π.Δ. ἐκ μέρους τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἐρευνητῶν-πρωτεργατῶν τῆς ἀντιθέτου τροπῆς τῆς ἐρέυνης εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ ἐμφάνισις σειρᾶς διακεκριμένων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ., οἵτινες, δεχθέντες προφανῶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πατρὸς τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῆς ὀρθῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἀτόμου E.König καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν αὐτῆς E.Sellin καὶ H.Gunkel, τῶν συστηματικωτέρων τότε ὑπερμάχων τῆς

1. Genesis (HK), Göttingen 1901.

2. Besprechung: H.GUNKEL, Genesis (Kommentar), 1901 (ἐν: GöttGelAnz 163, σελ. 677-706), 1901.

3. Μν. ἔργ., σελ. 691.

4. Πρβλ. R. SMEND, Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte, Freiburg/B. 1899², 181² σελ. 102 εξ.

5. Πρβλ. E.KAUTZSCH, Biblische Theologie des Alten Testaments, σελ. 272 ὑποσημ. 1, σελ. 335 κλπ.

6. Exodus (KHC), Tübingen 1900.

7. Μν. ἔργ., σελ. 70, 98.

θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ., ἀκολουθοῦν τὴν γραμμὴν ἐκείνων καὶ ἀναγνωρίζουν καὶ αὐτοὶ διὰ σειραῶς συστηματικῶν ἐρευνῶν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, σχηματιζομένης οὕτω συμπαγοῦς ομάδος ἐμπνεομένης ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἰδεῶν. Οὕτω π. χ. ὁ μὲν P. KLEINERT¹, ἀσχολούμενος περὶ τοὺς προφήτας τῆς Π. Δ., ὑποστηρίζει, ὅτι ἤδη παρὰ τοῖς ἀρχαιότεροις τούτων ὑφίσταται ἡ δέουσα ἀξιολόγησις τοῦ ἀτόμου². Ὁ δὲ C. V. ORELLI³, ἐξετάζων τὸν ἰδιαίχοντα χαρακτῆρα τῆς βιβλικῆς θρησκείας, τονίζει τὸν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σπουδαιότατον ρόλον τῶν ἐπὶ μέρους προσωπικοτήτων ἐν αὐτῇ⁴. Ἀλλὰ καὶ ὁ F. BENNEWITZ⁵, ἐν ἐκτενεστάτῃ μάλιστα εἰδικῇ θεολογικῇ πραγματείᾳ του, ὑπὸ τὴν καταφανεστάτην ἐπίδρασιν τοῦ H. Gunkel διακηρύσσει, ὅτι ἤδη ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ ἦτο καὶ τὸ ἄτομον ὑποκείμενον τῆς τε θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς⁶. Ἦδη δὲ ἐν ἔτος πρὸ αὐτοῦ ὁ γνωστός Γερμανὸς διακεκριμένος παλαιοδιαθηκολόγος M. LÖHR εἶχε δημοσιεύσει τὴν πρώτην αὐτοτελῆ διατριβὴν του ὑπὸ τὸν τίτλον Sozialismus und Individualismus im Alten Testament⁷, ὡς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν γνωστῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν, ἐνθα ἐξετάζει εἰς ἀδράς γραμμὰς (καὶ δὴ μόνον εἰς 36 περίπου σελίδας) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τῆς Π. Δ. τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς κοινωνιοκρατίας (Sozialismus) καὶ ἀτομοκρατίας (Individualismus) ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ὑπὸ κοινωνιολογικὸν κυρίως πρῶσμα, ἂν καὶ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς ἡμετέρας αὐτῆς χαρακτηρίζεται ὡς «συμβολῆ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας τῆς Π. Διαθήκης»⁸. Ὁ Löhr ἐν τῇ ἐν λόγω διατριβῇ του, ἀναγνωρίζων τὴν ἀλληλεγγύην (Solidarismus) ὡς ἔκφρασιν τῆς κοινωνιοκρατικῆς τάσεως⁹, ὑποστηρίζει τὴν παράλληλον ὑπαρξίν, ἤδη παρ' αὐτῷ τῷ ἀρχαιοτάτῳ Ἰσραήλ, τῶν ἀτομοκρατικῶν τάσεων¹⁰ καὶ δέχεται, ὅτι αἱ δύο ἀντίρροποι αὐταὶ τάσεις, ὑπάρχουσαι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Π. Δ., οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐκδηλοῦμεναι¹¹. Ὀλίγα δὲ ἔτη βραδύτερον ὀπαδὸς τῆς σχολῆς τοῦ H. Gunkel, ὁ γνωστός ἔγκριτος παλαιοδιαθηκολόγος E. BALLA¹², ἀναλαμβάνει τὴν ἀντίκρουσιν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν εἰς τὴν

1. Die Propheten Israels in sozialer Beziehung, Leipzig 1905.

2. Μν. ἔργ., ἰδίᾳ σελ. 8, 11, 24, 36, 46, 55, 68, 97, 113.

3. Die Eigenart der Biblischen Religion (BZSF II, 12), Berlin 1906.

4. Μν. ἔργ., σελ. 7 ἐξ. 19 ἐξ. κλπ.

5. Die Sünde im alten Israel, Leipzig 1907.

6. Μν. ἔργ., σελ. 72 ἐξ., 93, ἰδίᾳ σελ. 165 ἐξ., 213, 218 ἐξ. καὶ δὴ σελ. 220 ἐξ.

7. BZAW 10, Giessen 1906.

8. Ein Beitrag zur alttestamentlichen Religionsgeschichte ἐν ὑπότιτλῳ τῆς διατριβῆς του ταύτης.

9. Sozialismus und Individualismus..., σελ. 1-14.

10. Μν. ἔργ., σελ. 14-36.

11. Μν. ἔργ., σελ. 1, 20, 36.

12. Das Ich der Psalmen (FRLANT 16), Göttingen 1912.

ἐρμηνείαν κυρίως μὲν τοῦ ψαλμικοῦ «ἐγώ»¹, εἶτα δὲ καὶ τοῦ «σύ» τῆς ἰσραηλιτικῆς νομοθεσίας², καὶ δὴ καὶ τοῦ ὑποκειμένου τῶν γνωστῶν ἀσμάτων τοῦ «Δούλου Κυρίου»³, ὑποστηρίζας ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ σχετικῷ ἔργῳ *Das Ich der Psalmen* τὴν ἔποψιν, ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἐνόητες ἐκφράζουν τὴν ἀτομικότητα ἐν τῇ Π.Δ.⁴

Ἦδη λίαν ἐνωρίς, ἦτοι μόλις κατὰ τὴν ἀνατολήν τοῦ παρόντος αἰῶνος, εἰς τὰς φωνὰς τῶν Γερμανῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ρόλου τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ Π.Δ. προσετέθησαν καὶ αἱ φωναὶ ἐτέρων γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς διεθνοῦς παλαιοδιαθηκικῆς ἐπιστήμης. Οὕτως, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς δύο τῶν χαρακτηριστικωτέρων, ὁ Ἀμερικανὸς E. DAY⁵ ἐν τινι σχετικῇ πρὸς τὸ ἡμέτερον πρόβλημα διατριβῇ του, ἀγνώστῳ ὅμως εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἐρευνητῶν αὐτοῦ, προσθέτει καὶ τὴν ἰδικήν του θέσιν εἰς τὰς τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀτόμου⁶, ἐπιστῶν ἐν τέλει τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ σημείου, ὅτι ἀνευ προσεκτικῆς κριτικῆς ἐρεύνης ἢ θέσεως τῶν ἀτόμων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ οὔτε ἡ ἐπίδρασις των ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ νὰ ἐκτιμηθῇ ὅπωςδῆποτε ἐπακριβῶς⁷. Ὁμοίως καὶ ὁ γνωστὸς διακεκριμένος Ἀγγλὸς ἐρευνητῆς A. B. DAVIDSON⁸ ἀξιολογεῖ δεόντως τὸ ἄτομον καὶ ἐκδίδει μάλιστα τὴν Θεολογίαν του τῆς Π. Διαθήκης ἐμπορουμένην ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τούτων. Καὶ τοῦ εἰρημένου ἐρευνητοῦ ὅμως τὸ ἔργον καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ ἀξιόλογος συμβολὴ φαίνεται, ὅτι παραγνωρίζεται σχεδὸν γενικῶς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν τοῦ προβλήματος, ἂν καὶ, ὡς νομίζομεν, δύναται οὗτος νὰ συγκαταλεχθῇ μετὰ τῶν πρωτεργατῶν τῆς νέας ταύτης τροπῆς τῆς ἐρεύνης⁹. Χαρακτηριστικὴ τοῦ ἐν προκειμένῳ πνεύματος, ὑφ' οὗ οὗτος ἐμφορεῖται, εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος θέσις αὐτοῦ, καθ' ἣν «ὅτι ὁ Jahwe ἔχει συνείδησιν τῆς σημασίας τοῦ ἀτόμου, εἶναι ἐπαρκῶς σαφές»¹⁰ καὶ δὴ καὶ ἡ ἐπιγραμματικὴ παρατήρησις του, ὅτι «ἴσως δὲν ὑπάρχει τι πλέον ἐκδηλον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ παρά

1. Μν. ἔργ., ἰδίᾳ σελ. 28 ἐξ., 69 κλπ.

2. Μν. ἔργ., σελ. 119.

3. Μν. ἔργ., σελ. 146 ἐξ.

4. Παρὰ ταῦτα ὅμως, θὰ πρόπη νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ ὁ BALLA τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος, ὡς ἐν νεωτέρα μάλιστα διατριβῇ αὐτοῦ δύναται τις εὐκόλως νὰ διαπιστώσῃ. Οὕτω π.χ. παρατηρεῖ [Das Problem des Leides in der Geschichte der israelitisch-jüdischen Religion (ἐν Εὐχαριστήριον I, σελ. 214-260), 1923, σελ. 228], ὅτι: «Bei den älteren Propheten steht Gott noch nicht der Einzelseele gegenüber, sondern das erwählte Volk: Gott und sein Volk, das Volk und sein Gott...».

5. *The Social Life of the Hebrews* (SS 3), New York 1901.

6. Μν. ἔργ., ἰδίᾳ σελ. 47 ἐξ., 65-67, 89 ἐξ., 183 ἐξ., 189.

7. Μν. ἔργ., σελ. 67.

8. *The Theology of the Old Testament* (IThL), Edinburgh (1904) 1911⁴.

9. Μν. ἔργ., ἰδίᾳ σελ. 175, 178-180, 181 ἐξ., 244, 259 ἐξ., 282-285, πρβλ. ὅμως καὶ σελ. 357-359.

10. Μν. ἔργ., σελ. 178.

τοῦτο — ὅτι δηλ. αὕτη εἶναι κυρίως ἱστορία μεγάλων ἀτόμων, τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Ἡλιοῦ, τοῦ Δαυὶδ κλπ.»¹.

Σπουδαῖον, ἀναμφισβητήτως, γεγονός, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα προβλήματος, ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ H.Gunkel δημοσίευσις ἐμβριθοῦς ἀρθρου ὑπὸ τὸν τίτλον Individualismus und Sozialismus im A. T. ἥδη ἐν τῇ α' ἐκδόσει τοῦ γνωστοῦ θεολογικοῦ λεξικοῦ RGG². Τὸ ἀρθρον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι ἐμβρίθειαν τοῦ μεγάλου τούτου παλαιοδιαθηκολόγου καὶ παρέχει τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν σειρᾶς ὄλης μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος. Ἐν τῇ εἰρημένῃ συμβολῇ του ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος ἐρευνητὴς ἀναγνωρίζει μὲν τὴν σημασίαν τῆς κοινωνιοκρατίας³ (καὶ οὐχὶ ὀλοκρατίας) ἐν τῇ Π.Δ., ἀμα δὲ ἀναδεικνύει καὶ τὸν ρόλον τῆς ἀτομοκρατίας ἐν αὐτῇ⁴. Ἡ ἀτομικότης ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ ὑπάρχει καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἡ δὲ «πνευματικὴ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἐμφανίζει μετ' ἰδιαιτέρας σαφηνείας τὴν ἱστορίαν τῆς προόδου ἀπὸ τῆς κοινωνιοκρατίας πρὸς τὴν ἀτομοκρατίαν...»⁵. Ἀξία μνείας εἶναι καὶ ἡ ἐξῆς λεπτοτάτη παρατήρησις του περὶ τῆς ἐν τῇ Π.Δ. σχέσεως ἀτόμου καὶ κοινωνίας. «Ὁ ἀρχαῖος Ἰσραὴλ δὲν ἦτο εἰθισμένος εἰς τὸ νὰ στοχάζηται καὶ, ὡς ἐκ τούτου, οὐδὲν δόγμα ἐθέσπισε καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἐπὶ μέρους ἀτόμου πρὸς τὸ σύνολον. Ἐν τούτοις δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὅταν πρόκειται περὶ τῆς κοινότητος, εὐνοήτως ὑποχωρεῖ τὸ ἄτομον»⁶. Οὕτως ὁ ἐν λόγῳ ἐρευνητὴς θεμελιοῦ θεωρητικῶς τὴν νέαν τροπὴν τῆς ἐρεύνης πρὸς ἀντικειμενικὴν τοῦ προβλήματος ἀντιμετώπισιν, ἐξαίρων, ἐκπαρὰλλήλου πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς σπουδαιότητος τοῦ συνόλου, τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. Ἀκολουθεῖ σειρά γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς παλαιοδιαθηκῆς ἐπιστήμης ἐμπορομένων ὑπὸ τοῦ νέου τούτου πνεύματος καὶ τελούντων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐπόψεων περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀτόμου τῶν τε ἄλλων γνωστῶν πρωταγωνιστῶν τῆς κατευθύνσεως ταύτης καὶ δὴ καὶ τοῦ H.Gunkel, ἐξ ὧν οἰκυριώτεροι εἶναι κατὰ πρῶτον μὲν λόγον οἱ ἐπιφανεῖς παλαιοδιαθηκολόγοι H.GRESSMANN⁷ καὶ R.KITTEL⁸, εἶτα

1. Μν. ἔργ., σελ. 179.

2. Τόμ. III, στ. 493-501, Tübingen 1912.

3. Individualismus und Sozialismus..., στ. 492-495.

4. Μν. ἔργ., στ. 495-497, 497-499 κλπ.

5. Μν. ἔργ., στ. 494.

6. Μν. ἔργ., στ. 497.

7. Πρβλ. Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie (FRLANT 6), Göttingen 1905, σελ. 229 ἐξ., ἰδίᾳ σελ. 235 κλπ., —, Die älteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israels (SAT), Göttingen 1921², σελ. XII, XIII, σελ. 10 κλπ.

8. Πρβλ. Die Psalmen (KAT), Leipzig 1914¹⁻², σελ. XXXVIII, XXXIX ἐξ. κλπ., —, Die Religion des Volkes Israel, 1921, σελ. 110 κλπ.

δὲ καὶ οἱ J.KÖBERLE¹, W.GASPARI² καὶ δὴ καὶ ὁ P.VOLZ³.

Ἐξ ἄλλου ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν καὶ πρωτεργατῶν ἅμα τῆς ἀναδείξεως τοῦ ρόλου τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ Π.Δ. οἱ E.König⁴ καὶ E.Sellin⁵, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς ὅσα ἀρχικῶς ἐπὶ τοῦ προβλήματος διέλαβον, ἀνέπτυξαν περαιτέρω καὶ συνεπλήρωσαν τὰς ἀρχικὰς τῶν ἐπόψεως ἐν νεωτέροις αὐτῶν ἔργοις περὶ τε τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας καὶ περὶ τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ προμνημονευθεὶς M.Löhr⁶ ἐπανελάβε τὰς ἀρχικὰς του θέσεις ἐν ἐτέραις ἐργασίαις του.

Καιρὸς ὅμως ἤδη νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ περὶ τῆς στάσεως τῆς γερμανικῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. Ἐνῶ αὕτη ἀρχικῶς δὲν μετέσχεν ἐνεργῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὅμως τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν συντηρητικωτέρων διαμαρτυρομένων θεολόγων, ἀναλαμβάνει ἀξιολογητάτην πρωτοβουλίαν εἰς τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ γνωστοῦ θρησκευτολογικοῦ καὶ κοινωνιολογικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος καὶ τῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς σημασίας τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. ἀφ' ἑτέρου. Σειρὰ δὲ διαπρεπῶν ρωμαιοκαθολικῶν Γερμανῶν ἐρευνητῶν ἀντιπροσωπεύει τὴν στάσιν ταύτην, διὰ τινων σημαντικωτάτων εἰδικῶν πραγματειῶν, ἐξ ὧν σημειοῦμεν τὰς συμβολὰς τοῦ J.DÖLLER⁷ καὶ τοῦ A.GREIFF⁸, ἀφορώσας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς προσευχῆς ἐν τῇ Π.Δ., ἔνθα οὗτοι καὶ ὑπεραμύνονται τῆς ἀρχαιότητος τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος. Ἴδια ὅμως μνημονευταί

1. Sünde und Gnade im religiösen Leben des Volkes Israel bis auf Christum München 1905, ἰδίᾳ σελ. 165, 205 ἐξ., 218 ἐξ., 325 ἐξ.

2. Πρβλ. Die israelitischen Propheten (WuB 122), Leipzig 1914, σελ. 11, 13, 29, 141-142, 145 κλπ.

3. Die biblischen Altertümer, Galw.-Stuttgart 1925², ἰδίᾳ σελ. 245 κλπ., —, Mose und sein Werk, Tübingen 1932², ἰδίᾳ σελ. 23, 25 ἐξ., 43, 52, 70, 80 κλπ.

4. Geschichte der alttestamentlichen Religion, Gütersloh (1912) 1924⁴, σελ. 173, 383-389, 392 κλπ., —, Theologie des Alten Testaments, Stuttgart 1923⁴ σελ. 103-105 κλπ.

5. Theologie des Alten Testaments (Alttestamentliche Theologie, Μέρος II), Leipzig 1933, σελ. 88-91 κλπ., —, Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte (Alttestament. Theol. Μέρος I), Leipzig 1933.

6. Πρβλ. Die Stellung des Weibes zu Jahwe-Religion und-Kult (BWANT I,4), Leipzig 1908, σελ. 32 ἐξ., 36 ἐξ., 38, 40-41, 42, 54, —, Alttestamentliche Religionsgeschichte (SG 292), Berlin-Leipzig 1930³, σελ. 72, 75 ἐξ., 84, 93, 94-95, 121 ἐξ.

7. Das Gebet im Alten Testament in religionsgeschichtlicher Beleuchtung (ThStÖLG 21), Wien 1914, σελ. 25 ἐξ., 27 ἐξ., 100 ἐξ., —, Das Weib im Alten Testament (BZfr IX, 7-9), Münster/W. 1920¹⁻², πρβλ. ἰδίᾳ σελ. 82.

8. Das Gebet im Alten Testament (Diss), Münster/W. 1914, ἰδίᾳ σελ. 52 ἐξ., Ἐπίσης (AA V,3), Münster/W. 1915, σελ. 4 ἐξ., 26 ἐξ., 48 ἐξ., 77 ἐξ., 92 ἐξ., 94, 123.

ἐνταῦθα αἱ μελέται τῶν γνώστων διακεκριμένων ρωμαιοκαθολικῶν ἐρευνητῶν F.NÖTSCHER¹, J.FISCHER², J.ZIEGLER³, H.JUNKER⁴, καὶ δὴ καὶ τῶν θερμοτάτων ὑπερμάχων τῆς ἰδιαζούσης θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ A.EBERHARTER⁵ καὶ R.STORR⁶, εἰς οὓς δύναται νὰ προστεθῇ καὶ ὁ N.PETERS⁷, ὅστις ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ παρεχομένη εἰκόνι τοῦ ἰδιομόρφου τῆς θρησκείας τῆς Π. Διαθήκης ἀναγνωρίζει καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἀτόμου ἐν αὐτῇ⁸.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ δύο ἕτεροι διαπρεπεῖς Ἀμερικανοὶ παλαιδιαθηκολόγοι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων δὲν θὰ πρέπη ἐνταῦθα νὰ ἀγνοηθοῦν, ἠρεύνησαν καὶ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα ἐμπορούμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω, πνεύματος. Πρόκειται περὶ τῆς ἀξιολόγου συμβολῆς τοῦ H.H.GOWEN⁹ καὶ τῆς σπουδαίας ἐρεύνης τοῦ K.A. KNUDSON¹⁰. Ὁ τελευταῖος, ἀσχοληθεὶς μάλιστα εἰδικώτερον καὶ συστηματικώτερον καὶ περὶ τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ.¹¹, ἐπήρεασεν εἰς ἱκανὸν βαθμὸν πολλοὺς τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαίως, νομίζομεν, δύναται νὰ συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν ἀξιολογητέρων, ἐν προκειμένῳ, ἐρευνητῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ἐνταῦθα, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ ἐρευνητὴς ὁμιλῶν περὶ τῆς ἤδη γνωστῆς θεωρίας περὶ Corporate Personality ἐκφράζει σοβαρὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς πιθανότητος ὑπ-

1. Die Gerechtigkeit Gottes bei den vorexilischen Propheten (AA VI,1) Münster/W. 1915, σελ. 59 ἐξ., 63 ἐξ., 65 ἐξ., κλπ.

2. Wer ist der Ebed in den Perikopen Is. 42, 1-7; 49, 1-9 α; 50, 4-9; 52, 13—53,12? (AA VIII,5), Münster/W. 1922, ἰδίᾳ σελ. 15 ἐξ., 56 ἐξ., 81 ἐξ.

3. Die Liebe Gottes bei den Propheten (AA XI,3), Münster/W. 1930, ἰδίᾳ Abschnitt IV, κεφ. 2: Die Liebe Jahwes zum Einzelnen, σελ. 141 ἐξ.

4. Πρβλ. Gott und Mensch im Alten Testament (ἐν: P 3-4), 1938, σελ. 6 ἐξ., 12 ἐξ.

5. Πρβλ. Das Ehe- und Familienrecht der Hebräer (AA V,1-2), Münster/W. 1914, ἰδίᾳ ὅμως, —, Sünde und Busse im Alten Testament (BZfr XI,10-12), Münster/W. 1924¹⁻² ἰδίᾳ σελ. 18 ἐξ., 20 ἐξ., 22 ἐξ., 30 ἐξ., κλπ.

6. Das Frömmigkeitsideal der Propheten (BZfr XII,3-4), Münster/W. 1926, ἰδίᾳ σελ. 23 ἐξ., 30 ἐξ., 33 ἐξ., 49 ἐξ., —, Die Frömmigkeit im Alten Testament, Rotenburg 1928, ἰδίᾳ σελ. 14, 20 ἐξ., 22 ἐξ., 24 ἐξ., 26, 36 ἐξ., 47 ἐξ., 79, 80 ἐξ., 88-92, 96, 107, 162, 259 ἐξ., 270, 273 ἐξ., κλπ.

7. Die Religion des Alten Testaments in ihrer Einzigartigkeit unter den Religionen des Alten Orient (ἐν: RChK I, σελ. 637-806), Kempten-München 1920².

8. Μν. ἔργ., ἰδίᾳ σελ. 693 ἐξ., 695 ἐξ., 709 ἐξ.

9. The Eschatology of the Old Testament (ἐν: AThR 2, σελ. 195-208), 1919-1920, σελ. 199 ἐξ.

10. The Religious Teaching of the Old Testament, New York-Cincinnati (1919) 1926⁴.

11. Πρβλ. ἰδίᾳ εἰδικῶν κεφ. Nationalism and Individualism (μν. ἔργ., σελ. 316-349 ἐξ.) καὶ περαιτέρω μν. ἔργ., σελ. 131 ἐξ., 149, 395 κλπ.

ἀρξέως τοιαύτης ἀντιλήψεως παρ' Ἑβραίους¹. Χαρακτηριστικὴ δὲ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἔναντι τοῦ βλοῦ προβλήματος εἶναι καὶ ἡ ἐπιγραμματικὴ αὐτοῦ παρατήρησις, ὅτι ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ «τὸ ἄτομον εὗρισκε τὴν ἀξίαν του ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἡ κοινωνία εὗρισκε τὴν βᾶσιν τῆς ἀξίας της ἐν τῷ ἀτόμῳ»².

Αἱ τελευταῖαι αὗται ἐργασίαι συμπέπτουν χρονικῶς πρὸς τὴν δοθεῖσαν ἤδη νέαν ὠθησ.ν τῆς ἐρεύνης διὰ τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως τῶν Γάλλων κοινωνιολόγων καὶ ἐθνολόγων Ἐ. Durkheim καὶ L. Lévy-Bruhl, ἦτις, ὡς εἶδομεν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐκ νέου προβολὴν τῶν ἀρχικῶν ὀλοκρατικῶν θεωριῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῆς σχετικῆς περὶ Corporate Personality θεωρίας. Καὶ παρέμειναν μὲν ἀπτόητοι οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου, ὁ H. Gunkel μάλιστα ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῇ β' ἐκδόσει τῆς RGG³ τὰς ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐκδόσει γνωστὰς περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διαθήκης ἐπόψεις του⁴ καὶ ἀποφύγει νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν νέαν κατεύθυνσιν τῆς περὶ Corporate Personality θεωρίας, οὐχ ἤττον ὁμως, καὶ παρὰ τὰς ἀντιθέτους φωνάς, καὶ δὴ καὶ παρὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας ὑπὸ τοῦ A. C. Knudson, εἶναι δύσκολον νὰ ἀμφισβητηθῇ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος ὁ ζυγὸς κλίνει ἐκ νέου βαρῶς πρὸς τὴν ὀλοκρατικὴν καὶ τὸ ἄτομον σφόδρα ὑποτιμῶσαν, ἂν μὴ καὶ ἐκμηδενίζουσαν ἔποψιν τοῦ προβλήματος. Οἱ δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐμφανιζόμενοι ἐρευνηταὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Δ. ἔχουν νὰ ἀντιπαλαίσουν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ πρὸς τὰς ποικίλας δυσχερείας, αἰτινες προέρχονται ἐκ τῆς μεγάλης διευρύνσεως τοῦ ὀρίζοντος τῆς ἐν λόγῳ ἐρεύνης, καὶ δὴ καὶ πρὸς τὴν ἐκ νέου κρατοῦσαν ὀλοκρατικὴν θεώρησιν αὐτῆς.

* *

Παρὰ ταῦτα καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῆς ἀτομικότητος ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραὴλ εὗρισκε τοὺς νέους ὑπερμάχους της, ὅτινες ἀκολουθοῦν γενικῶς τὰ ἔχνη τῶν πρωτεργατῶν αὐτῆς. Οὕτω θὰ πρέπη ἐνταῦθα νὰ μνημονευθῇ ἐν πρώτοις ἡ θέσις τοῦ διαπρεποῦς συγχρόνου Γερμανοῦ παλαιοδιαθηκολόγου J. HEMPEL⁵, ἐπὶ τὸν ὅποιον ἤσκησεν ἀναμφιβόλως ἰκανὴν ἐπίδρασιν ὁ H. Gun-

1. Μν. ἐργ., σελ. 326-327.

2. Μν. ἐργ., σελ. 333-334

3. Τόμ. III, στ. 234-239, Tübingen 1929.

4. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου ἐρευνητοῦ Die Frömmigkeit der Psalmen (ἐν: ChrW 36, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, στ. 2-7, 18-22, 79-83, 94-98, 105-109), 1922, ἰδίᾳ δὲ στ. 3, 4, 7, 81 ἐξ., 83, 107 ἐξ., ἐνθα οὗτος, ἀπαξ ἔτι, διαγράφει σαφέστατα τὸν ρόλον τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ συνθέσει τῶν Ψαλμῶν. Ἐπίσης πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Vergeltung, II. Im A.T. und im Judentum (ἐν: RGG V, στ. 1529-1533), Tübingen 1931².

5. Gebet und Frömmigkeit im Alten Testament (FRLANT, [NF] 14), Göttingen 1922, —, Gott und Mensch im Alten Testament (BVA NT III; 2), Stuttgart 1936², —, Das Ethos des Alten Testaments (BZAW 67), Berlin 1938.

kel. Ὁ Hempel, ἐν σειρᾷ λίαν ἀξιολόγων πραγματειῶν του, εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν ἐμβριθῆ καὶ ἐνημερωμένην ἔρευναν τοῦ ὄλου προβλήματος τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ.¹, δεχόμενος τὴν ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπαρξίν ἀτομικῆς θρησκευτικότητος καὶ ἀναγνωρίζων τὰς ποικιλίας ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ ἐκδηλώσεις τῆς², χωρὶς νὰ παραβλέπη καὶ τὸν ρόλον τοῦ συνόλου καὶ δὴ καὶ τῆς παλυθρυλήτου ἀλληλεγγύης ἢ ἀμοιβαιότητος (Solidarismus)³. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰς κρατούσας καὶ τότε γνωστὰς ὀλοκρατικὰς ἐπόψεις, ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ κοινωνία καὶ ὁ ἐπὶ μέρους (ἄνθρωπος) διὰ τὴν ἀρχαίαν ἰσραηλιτικὴν συνείδησιν δὲν ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις...»⁴, ἵνα ἐν τέλει διακηρύξη ὅτι καὶ τοῦ ἀτόμου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, «ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ τε γνῶσις καὶ ἡ θέλησις»⁵ καὶ δὴ ὅτι «διὰ τὰ ἐσωτερικὰ αἴτια τῶν πράξεων του ἦτο ὑπεύθυνον ἡθικὸν ὑποκείμενον»⁶, ὅπερ μάλιστα δέχεται, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει τὴν γνωστὴν ἡδὴ ἔννοιαν τοῦ «Gross-Ich»⁷.

ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ περίπου πνεύματος διαπνέονται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ αἱ μικραὶ διατριβαὶ τριῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐρευνητῶν τῆς γ' δεκαετηρίδος, ἦτοι τῶν Γερμανῶν J. HEHN⁸ καὶ H. BÜCKERS⁹ καὶ τοῦ Ἰσπανοῦ A. FERNANDEZ¹⁰, οἵτινες ἀναγνωρίζοντες τὴν σημασίαν τῆς κοινωνίας καὶ δὴ καὶ τῆς ἀλληλεγγύης ἐν τῇ Π.Δ. ἐπισημαίνουν ἐν ταῖς σχετικαῖς πρὸς τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον πρόβλημα διατριβαῖς τῶν τὴν ἀξίαν τοῦ ἀτόμου.

Καὶ ἕτεροι ὅμως παλαιοδιαθηκολόγοι, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, συμβάλλουν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐρεύνης τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. ἐν τισιν, ἐκ πρώτοις ὕφους, μᾶλλον ἀσχετοῖς πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενον ἐργασίας των. Πράγματι δὲ οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐρευνηταὶ προσάγουσιν νέα πειστή-

1. Πρβλ. Ἰδίᾳ Gott und Mensch..., σελ. 189-197 καὶ δὴ Das Ethos..., κεφ. 2: Kollektivismus und Individualismus, (μν. ἔργ., σελ. 32-67).

2. Πρβλ. Gebet und Frömmigkeit..., σελ. 20 ἔξ., 39 ἔξ., Gott und Mensch..., σελ. 134, 135, 177 ὑποσ. 2, σελ. 189 ἔξ., 191 ἔξ., 194 ἔξ., 263, Das Ethos..., σελ. 34 ἔξ., 44 ἔξ., 50 ἔξ., 55 ἔξ., 64 ἔξ., Ἰδίᾳ σελ. 65-67, 106, 138 ἔξ., 143.

3. Πρβλ. Gott und Mensch..., σελ. 142 ἔξ., 190 ἔξ., Das Ethos..., σελ. 39 ἔξ., 41 ἔξ., 44 ἔξ., 46, 50 ἔξ., 52 ἔξ., Ἰδίᾳ σελ. 65-67, 68 κλπ.

4. Das Ethos..., σελ. 33 πρβλ. ἐπίσης σελ. 39, 41.

5. Das Ethos..., σελ. 65.

6. Ἐνθ' ἄν.

7. Πρβλ. Gott und Mensch..., σελ. 190 ἔξ., 192 κλπ., Das Ethos..., σελ. 65 ἔξ.

8. Nationalismus und Universalismus, Kollektivismus und Individualismus in der israelitischen Religion (ἐν: BZThS 2, σελ. 213-232), 1925, Ἰδίᾳ σελ. 214 ἔξ., 219, 223 ἔξ., 225, 226 ἔξ., 228 ἔξ.

9. Kollektiv- und Individualvergeltung im Alten Testament (ἐν: ThGl 25, σελ. 273-287), 1933, Ἰδίᾳ σελ. 273 ἔξ., 276 ἔξ., 279 ἔξ., 287.

10. El castigo de los hijos por los pecados de los padres (ἐν: EstEcl 2, σελ. 419-426), 1928 σελ. 421 ἔξ., 423 ἔξ., ἔνθα οὗτος ἀξιολογεῖ τὴν ἀλληλεγγύην (Solidarismus).

ρια πρὸς ἐδραΐωσιν τῆς ὀρθῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ἀκολουθοῦντες κατὰ τὰλλα τὰς ἐπόψεις τῶν ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ μνημονευθέντων πρωτεργατῶν τῆς νέας τροπῆς τῆς ἐρεῦνης. Οὕτω μνημονευτέα ἐνταῦθα ἢ σημαντικὴ συμβολὴ τοῦ M.NOTH¹, τοῦ γνωστοῦ συγχρόνου ἱστορικοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, διὰ τῆς ἐμβριθοῦς μελέτης του περὶ τῶν Ἑβραϊκῶν κυρίων ὀνομάτων, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ συμβολαὶ τοῦ τε ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου A.ALT² καὶ τοῦ A.MENES³ περὶ τῆς ἱσραηλιτικῆς νομοθεσίας, καὶ δὴ τοῦ A.WENDEL⁴, ἀσχοληθέντος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, περὶ τὴν ἐν τῇ Π.Δ. ἐλευθέραν προσευχὴν ἐκ μέρους ἀπλῶν ἀτόμων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ W.STAERK⁵, ἰδίᾳ ἐν τῇ πραγματείᾳ του περὶ προνοίας καὶ ἀνταποδόσεως ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαχού⁶. Οἱ δύο τελευταῖοι ἐρευνηταί, ὡς καὶ ὁ συνεστῆς ἅμα καὶ ἐκδότης τῆς κλασσικῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τοὺς Ψαλμοὺς»⁷ τοῦ H.Gunkel γνωστός παλαιοδιαθηκολόγος J.BEGRICH⁸, ἀκολουθοῦν τὴν γραμμὴν τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῶν, ἰδρυτοῦ τῆς περιανύμου μορφολογικῆς σχολῆς, καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ρόλου τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ Π.Δ. Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξία ἐνταῦθα εἶναι ἀναμφισβητήτως καὶ ἡ σημαντικωτάτη συμβολὴ τοῦ Ἄγγλου δοκίμου ἐρευνητοῦ O.S.RANKIN⁹ περὶ τῆς σοφιολογικῆς γραμματείας τῶν Ἑβραίων, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτος καταδεικνύει, μάλιστα διὰ μακρῶν, καὶ τὴν σημασίαν τῆς σοφιολογικῆς ποιήσεως

1. Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung (BWANT III, 10), Stuttgart 1928, ἰδίᾳ σελ. 133, 215-218.

2. Πρβλ. ἰδίᾳ Die Ursprünge des israelitischen Rechts (BSGW 86, I, Leipzig 1934, ἐνταῦθα κατὰ AKIS I, σελ. 278-332), σελ. 286 ἐξ., 291 ἐξ., 309 ἐξ., κλπ., —, Zur Talionsformel (ἐν: ZAW 52, σελ. 303-305, 1934, ἐνταῦθα κατὰ AKIS I, σελ. 341-344), σελ. 343, —, Das Verbot des Diebstahls im Dekalog (ἐν: AKIS I, σελ. 333-340), 1949, σελ. 338 κλπ.

3. Die vorexilischen Gesetze Israels im Zusammenhang seiner Kulturgeschichtlichen Entwicklung (BZAW 50), Giessen 1928, πρβλ. ἰδίᾳ σελ. 47 ἐξ. Πρβλ. ἐνταῦθα καὶ τὴν σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ M. NOTH, Die Gesetze im Pentateuch. Ihre Voraussetzungen und ihr Sinn (SchKGG 17, 2), Halle/S. 1940, τῆς ὁποίας ἰδίᾳ αἱ σελ. 66 ἐξ. 79 ἐξ. 81, 86 ἀφοροῦν εἰς τὸ πρόβλημα, ὅπερ ἐνταῦθα ἐξετάζεται.

4. Das freie Laiengebet im vorexilischen Israel. Leipzig 1932. ἰδίᾳ σελ. 96 ἐξ. 115 ἐξ., 117-119, 164, 273 ἐξ.

5. Vorsehung und Vergeltung, Berlin 1931, ἰδίᾳ σελ. 15, 16 ἐξ., 18, 31, 32-33, 35.

6. Πρβλ. Lyrik (SAT), Göttingen 1920³, ἰδίᾳ Einleitung, ἀπόθῃ, σελ. 16* ἐξ., 25* ἐξ. κλπ.

7. Einleitung in die Psalmen, Göttingen 1933.

8. Πρβλ. Die Vertrauensäusserungen im israelitischen Klageliede des Einzelnen und in seinem Babylonischen Gegenstück (ἐν: ZAW 46, σελ. 221-260), 1928, σελ. 250, 251 ἐξ., 260.

9. Israel's Wisdom Literature, Edinburgh (1936) 1954²

εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς ἀτομικότητος¹, εὕρισκει δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῇ καὶ περὶ τὸ ὄλον πρόβλημα, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος². Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Rankin ἀπορρίπτει οὐ μόνον τὰς ὀλοκρατικὰς ἐπόψεις³, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν θεωρίαν περὶ τῆς Corporate Personality⁴, ἥτις, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, θέτει ἐκ ποδῶν τὴν ὑπαρξίν ἀτομικῶν ἐκδηλώσεων ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Μάλιστα οὗτος δὲν διστάζει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀντίθεσίν του πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ ἀτόμου, καὶ δὴ καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἐπιφανεῖς ἐρευνητὰς O.Eissfeldt⁵ καὶ J.Pedersen⁶, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενον θέσεις των. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἐξῆς μόνον χαρακτηριστικὴν ἅμα καὶ ἐπιγραμματικὴν τοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ συγγραφέως τούτου παρατήρησιν· «...δὲν δυνάμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι κάποτε ἡ ἰδέα τῆς προσωπικῆς σχέσεως δὲν ὑφίσταται⁷. Καίτοι δὲ καὶ πρὸ τοῦ Rankin ἕτεροι γνωστοὶ ἐρευνηταὶ τῆς Π.Δ. εἶχον ἐπισημάνει τὴν σημασίαν τῆς σοφολογικῆς γραμματείας διὰ τὴν προβολὴν τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ, ἐν οἷς, καὶ περὶ μὲν τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ ἐπιφανὴς πρωταγωνιστὴς τῆς κινήσεως πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ ἀτόμου E.Sellin⁸, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Rankin καὶ ὁ F.JAMES⁹, ἀναμφιβόλως διὰ τῆς οὐχὶ καὶ τόσοσιν γνωστῆς εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ προβλήματος συμβολῆς του ταύτης ὁ Rankin δικαιούται νὰ καταταγῇ μετὰ τῶν ἄξιολογωτέρων ἐρευνητῶν τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, καὶ δὴ καὶ

1. Μν. ἔργ., σελ. 9, 14 ἐξ., 37 ἐξ., 44, 68 ἐξ., 70 ἐξ., κλπ.

2. Ἐν μν. ἔργ., πρβλ. ἰδίχ τὰς ἐξῆς χαρακτηριστικωτάτας παραγρ. (τοῦ κεφ. The Ideas of Individual Responsibility and the of Reward and Retribution in the Old Testament): I. Does religious individualism only emerge in the day of Jeremiah? (μν. ἔργ. σελ. 53-57), II. Solidarity of the tribe. Achan superindividuality (μν. ἔργ., σελ. 57-59), III. Evidence of an early primitive religious individualism κλπ. (μν. ἔργ., σελ. 59-60), IV. Individualism in the ancient sagas and in the historical records (μν. ἔργ., σελ. 60-63), V. The ancient legislature, its ideas of individual responsibility and personal rights κλπ. (μν. ἔργ., σελ. 63-68), VI. The nature of the individualism of the earliest Hebrew maxim collections (μν. ἔργ., σελ. 68-69), VII. The prophetic school and the wisdom-school κλπ. (μν. ἔργ., σελ. 69-74), VIII. The notion of individual responsibility in Greek thought and in the general history of ethics (μν. ἔργ., σελ. 74-76). Πρβλ. ἐπίσης κεφ. Theories of Reward and Retribution in the O.T. and Judaism (ἰδίχ μν. ἔργ., σελ. 83-86).

3. Israel's Wisdom Literature, σελ. 53-57.

4. Μν. ἔργ., σελ. 57 ἐξ.

5. Μν. ἔργ., σελ. 54.

6. Μν. ἔργ., σελ. 58.

7. Μν. ἔργ., σελ. 55 πρβλ. σελ. 57 κλπ.

8. Πρβλ. Das Subjekt der altisraelitischen Religion, σελ. 475 ἐξ. 478 ἐξ.

9. Some Aspects of the Religion of Proverbs (ἐν: JBL 51, Part I, σελ. 31-39), 1932, σελ. 31-32.

τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἀξιολογήσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Τέλος θὰ πρέπη νὰ μνημονευθῆ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ W.E.STAPLES¹, ὑποστηρίξαντος, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ τὰς ἀτομοκρατικὰς βάσεις τῆς «ἐκδικήσεως τοῦ αἵματος» (βεντέττας).

Κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα προπολεμικὰ ἔτη ἐμφανίζεται νέος τις σπουδαιότατος, ὡς θὰ ἴδωμεν, συντελεστῆς τῆς ἀναζωπυρήσεως τῆς κατευθύνσεως πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ. Πρόκειται περὶ τῶν ἰδία ἀπὸ τοῦ 1933 καὶ ἐξῆς δημοσιευθεισῶν περισπουδάστων ἐργασιῶν τοῦ ἐπιφανοῦς τῶν ἡμερῶν ἡμῶν παλαιοδιαθηκολόγου W.EICHRÖDT², ὅστις, ἰδία διὰ τοῦ μνημειώδους τριτόμου κλασσικοῦ αὐτοῦ ἔργου τῆς «Θεολογίας τῆς Π.Διαθήκης»³, ἐδημιούργησε νέον κλίμα καὶ διὰ τὴν διαφώτισιν τοῦ ὅλου πρεβλήματος, ἀφιερῶσας μάλιστα ἐπὶ τούτῳ ἱκανὰς σελίδας τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου του⁴. Ὁ Γερμανοελβετὸς οὗτος θεολόγος ἀπέβη τοιουτοτρόπως ὁ θεολογικῶς θεμελιώσας τὴν ἔρευναν τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π.Δ., ἀναγνωρίσας τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ ἰδία ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ⁵ καὶ ἀσκήσας μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ πολλοὺς τῶν συγχρόνων ἡμῖν ἐρευνητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ μαθητὴς του B.BALSCHERT⁶, ὡς καὶ ὁ J.Hempel. Τέλος θὰ πρέπη νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι διὰ τοῦ Γάλλου ρωμαιοκαθολικοῦ ἐρευνητοῦ A.MÉDEBIELLE⁷ αἱ τάσεις πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου ἤδη κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Ἰερουζαλήμ ἐποχῆν εἰσέρχονται πλέον καὶ εἰς τὸ Supplément τοῦ γνωστοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Dictionnaire de la Bible.

Κλείομεν οὕτω καὶ τὴν δευτέραν ταύτην παράγραφον, ἐν ἣ διὰ βραχείων ἐξητάσθη ἡ πρὸς τὰς ἐκμηδενιζούσας τὸ ἄτομον ὀλοκρατικὰς ἐπόψεις ἀντίρροπος κατεύθυνσις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς Π.Δ., ἥτις ἀναγνωρίζει τὴν σημασίαν οὐ μόνον τοῦ συνόλου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀτόμου ἤδη ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἰσραήλ. Ἡ νέα αὕτη κατεύθυνσις εἶχε μὲν κατ' ἀρχὰς μᾶλλον ἀρνητικόν, καὶ δὴ καὶ ἀπο-

1. Notes on Ruth 2: 20 and 3: 12 (ἐν: AJSL 54, σελ. 62-65), 1937, σελ. 62 ἐξ.

2. Πρβλ., πρὸς τοὺς ἄλλοις, ἰδία Vorsehungsglaube und Theodizee im Alten Testament (ἐν: Festschrift O Procksch, σελ. 45-70), Leipzig 1934.

3. Theologie des Alten Testaments, Teil I, Gott und Volk, Leipzig (1933) 1939², Teil II, Gott und Welt, Leipzig 1935, Teil III, Gott und Mensch, Leipzig 1939.

4. Πρβλ. ἰδία μν. ἔργ. Teil I, σελ. 43, 125, 149, 184, 188 ἐξ. 252 ἐξ. κλπ. ἰδία ὁμῶς, Teil II, σελ. 58-97 καὶ δὴ Teil III, § 20. Individualismus und Kollektivismus im alttestamentlichen Gottesverhältnis (σελ. 1-18) κλπ.

5. Πρβλ. Vorsehungsglaube und Theodizee..., σελ. 47 ἐξ., 49 ἐξ., 52, 53, 60 ἐξ., Theologie des A.T., ἰδία ἐκεῖ ἐνθα ὑποσημ. ... σελ. ... τῆς παρούσης παρεπέμφωμεν.

6. Πρβλ. Alter und Aufkommen des Monotheismus in der israelitischen Religion (BZAW 69), Berlin 1938, ἰδία σελ. 39 ἐξ.

7. Solidarité et individualisme d'après Jérémie et Ézéchiel (ἐν: DB, S III, χρθρον Expiation, στ 1-262), 1938 στ. 85 ἐξ.

λογητικὸν τῆς σημασίας τοῦ ἀτόμου χαρακτηῖρα, ὡς τοῦτο φαίνεται ἰδίᾳ ἐν ταῖς ἐργασίαις τῶν E.König, E.Sellin, A.C.Knudson, O.S.Rankin καὶ τῆς σειρᾶς τῶν ὀπαδῶν των, ἐκ παραλλήλου δ' ὁμοῦ καὶ ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐπίσης διὰ τοῦ E.König καὶ E.Sellin κ.ἄ., ἀπέβη καὶ θετικὴ καὶ δὴ καὶ δημιουργικὴ, ὡς μαρτυροῦν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, αἱ ἀξιολογώταται συμβολαὶ τῶν M.Löhr, H.Gunkel, A.C.Knudson, J.Hempel, O.S.Rankin καὶ δὴ καὶ τοῦ W.Eichrodt. Ἰδίᾳ διὰ τῶν τελευταίων τούτων ὑπερμάχων τῆς ἀτομικότητος ἐν τῇ Π.Δ., οἵτινες καὶ ἐνεφανίσθησαν, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κατὰ τὴν τελευταίαν προπολεμικὴν περίοδον, ὅτε ἐπεκράτει ἡ ἀναζωπύρῃσις τῶν ἐκμηδενίζουσῶν τὸ ἀτομον ποικίλων ὀλοκρατικῶν φάσεων τῆς ἐρεύνης καὶ ὁ ζυγὸς ἐκλίνε βαρέως πρὸς τὴν μερίδα τῶν ἀρνητῶν τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου, ἐμειώθη σοβαρῶς τὸ κύρος τῆς ὀλοκρατικῆς ἀντιλήψεως καὶ διὰ τοῦ ἐν προκειμένῳ γονιμωτάτου διαλόγου μετὰ τῆς ἀντιθέτου κατευθύνσεως σχεδὸν ἐπῆλθε, νομίζομεν, κατὰ τὰ τελευταία πρὸ τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου ἔτη ἡ νέα ἰσορροπήσις πῶς τοῦ ζυγοῦ τῶν τάσεων ἐν τῇ ἐρέυνῃ τῆς θέσεως τοῦ ἀτόμου ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ.

(Συνεχίζεται)